

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Lisa Åhlén

Barn och brott
- en enhetlig socialrättslig lagstiftning eller
ett dualistiskt system?

Examensarbete
20 poäng

Handledare
Titti Mattsson

Familjerätt
Socialrätt
Straffrätt

Vårterminen 2006

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	2
FÖRKORTNINGAR	3
1.1 Bakgrund	4
1.2 Syfte	4
1.3 Metod och material	5
1.4 Disposition	6
2.1 Konventionen om barnets rättigheter	7
2.1.1 Icke-diskriminering	7
2.1.2 Barnets bästa	8
2.1.3 Rätt till överlevnad och utveckling	8
2.1.4 Rätt att uttrycka åsikter och få dem beaktade	8
2.2 Socialrättsliga principer	9
2.2.1 Kontinuitet, flexibilitet och närhet	9
2.2.2 Frivillighet	10
2.2.3 Aktualitetsprincipen	10
2.2.4 Nära-tidsprincipen	11
2.3 Förutsebarhet, proportionalitet och konsekvens	11
2.3.1 Förutsebarhet	11
2.3.2 Proportionalitet	12
2.3.3 Konsekvens	12
3.1 Socialtjänst och socialnämnd	14
3.2 Allmänt om SoL	16
3.2.1 En ramlag	16
3.2.2 Barnbegreppet i SoL	17
3.2.3 Samtycke	17
3.2.4 Socialtjänstens utredning och vårdplan	18
3.3 Åtgärder inom socialtjänsten	19
3.3.1 Samtal	21
3.3.2 Påverkansprogram	21
3.3.3 Medling	21
3.3.4 Familjeinsatser	24
3.3.4.1 Familjerådslag	24
3.3.5 Vård inom socialtjänsten	25

3.3.5.1	Överlämnande för vård inom socialtjänsten	25
3.3.5.2	Ungdomstjänst	26
3.3.5.3	Vård utanför det egna hemmet	28
3.3.5.3.1	Familjehem	28
3.3.5.3.2	Hem för vård eller boende	29
3.3.5.3.3	Särskilda ungdomshem	30
3.3.5.4	Vård av tvångsmässig art	30
3.3.5.4.1	LVU-vård	30
3.3.5.4.2	Sluten ungdomsvård	32
3.3.5.5	Lagradsremiss – Ingripanden mot unga lagöverträdare	35
4.1	Påföljd inom kriminalvården	36
4.1.1	Fängelse	36
4.1.2	Frivård	37
4.2	Böter	38
4.3	Förverkande av egendom och företagsbot	40
4.4	Skadestånd	40
5.1	Ett dualistiskt system	43
5.2	Vårdplanerna av stor betydelse	43
5.3	Brist på enhetlighet	44
5.4	Socialtjänstens erfarenhet och kompetens	45
5.5	Fortsatt forskning	46
BILAGOR		47
Hur barn uppfattar bestraffning		47
Straff i sociologisk bemärkelse		47
Straffets utformning		48
Timing	48	
Besträffarens betydelse		49
Bakomliggande rationell förklaring		49
En historisk tillbakablick på femtonårsgränsen		50
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING		52

Sammanfattning

Inte bara vuxna, utan även barn begår brott. Samhällets sätt att se på barns brott särskiljer sig dock, och lagstiftaren har valt att inte bestraffa barn efter samma principer och regler som gäller för vuxna brottslingar. Barn skall primärt bli föremål för socialrättsliga insatser där den brottsliga handlingen inte tillmäts självständigt straffvärde utan snarare ses som ett tecken på det enskilda barnets behov av vård och stöd.

Det socialrättsliga systemet verkar främst på kommunal nivå och därmed präglas det av kommunernas självbestämmande. Området regleras främst av ramlagen SoL. Detta tar sig uttryck i mycket olika utformningar av och benämningar på socialrättsliga insatser runt om i landet. Samtidigt som detta leder till flexibilitet för socialtjänsten innebär det en brist på förutsebarhet om konsekvensen av barnets brottslighet.

Problem uppstår inte minst för straffmyndiga barn som begått brott. Det är ett komplext och dualistiskt system som möter dessa barn. Det socialrättsliga och det straffrättsliga systemet skall då samarbeta med barnets bästa i fokus. En inte helt lätt uppgift, i synnerhet då de båda systemen företräds av två olika yrkesgrupper; socionomer respektive jurister – inte sällan okunniga om eller oförstående för den andra yrkeskårens arbete och tankegångar. För att kunna samverka torde båda yrkesgrupperna behöva ta till sig av den andra gruppens kunskaper och proaktivt verka för ett ökat samarbete.

Pendeln börjar sakta svänga bort från det under en längre tid förhärskande vårdorienterade sättet att se på barns brottslighet. De insatser som idag vidtas inom socialtjänstens område kommer i och med införandet av ett nytt kapitel i brottsbalken allt mer att övergå till ett strafforienterat system.

Förord

Under de senaste åren har jag uppmärksammat och intresserat mig för debatten om barn och brott i media. Med anledning härav har jag valt att ägna mitt examensarbete vid Juridicum åt detta ämnesområde.

Jag vill framföra ett tack till universitetslektor Jur. dr Titti Mattsson som varit min handledare under uppsatsen.

Limhamn den 16 maj 2006

Lisa Åhlén

Förkortningar

AFS	Arbetsmiljöverkets föreskrifter
ART	Aggression Replacement Training
BO	Barnombudsmannen
BrB	Brottsbalken
Brå	Brottsförebyggande Rådet
BUP	Barn- och ungdomspsykiatri
FL	Förvaltningslagen
FTF	Funktionell familjeterapi
KBT	Kognitiv beteendeterapi
KL	Kommunallagen
LSU	Lag om verkställighet av sluten ungdomsvård
LUL	Lag med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
LVU	Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga
MST	Multi Systemisk Terapi
Prop.	Proposition
RF	Regeringsformen
SiS	Statens institutionsstyrelse
SkstL	Skadeståndslagen
SoL	Socialtjänstlagen
SOSFS	Socialstyrelsens författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Enligt svensk lag är ett brott en gärning som beskrivs i brottsbalken eller i annan författning och för vilken straff är föreskrivet.¹ Ytterligare ett rekvisit för att gärningen skall anses vara ett brott, då inte annat särskilt föreskrivs, är att gärningen skall begås uppsåtligen.² Även barn kan begå brott, och brottet kan begås med uppsåt. Den som inte fyllt femton år då brottet begicks, det vill säga inte var straffmyndig, får dock inte dömas till påföljd i brottsbalkens mening.³ Den rådande uppfattningen är dock att såväl icke straffmyndiga som straffmyndiga barn främst skall bli föremål för socialrättsliga insatser.

Det finns idag ingen uttömmande förteckning över vilka insatser som kan aktualiseras med anledning av barns brott. Flera olika lagar aktualiseras, flera olika myndigheter involveras och olika rättsområdets vägledande principer konkurrerar med varandra.

1.2 Syfte

Det primära syftet med denna uppsats är att undersöka det regelverk⁴ och de myndigheter som aktualiseras och involveras när barn begår brott. Målet är att utreda huruvida det rör sig om ett entydigt och lättöverskådligt regelverk med enhetligt socialrättsligt tänkande, eller om det istället rör sig om ett dualistiskt system. Uppsatsen är skriven som examensarbete inom den sociala dimensionen. Fokus ligger därför på de sociala insatser som kan bli konsekvensen för barn som begår brott.

Uppsatsen har även ett bisyfte. Svensk lag föreskriver att ärenden som rör barn som begår brott företrädesvis skall handläggas av personal som har särskilt intresse eller fallenhet för barn- och ungdomsmål och därför är särskilt lämpad.⁵ Eftersom jag under mina juridikstudier valt att profilera mig med specialkurser inom den sociala dimensionen hoppas jag i framtiden kunna bli just en sådan person som genom särskilt intresse och fallenhet kan anses lämpad att på ett eller annat sätt befatta mig med barn- och

¹ BrB 1:1.

² BrB 1:2.

³ BrB 1:6. Jareborg, s 138.

⁴ Begränsningar görs dock i uppsatsen. Alla regler som på något vis berör dessa barn kommer inte att tas upp. Åtgärder som vidtas med anledning av att barnet förutom kriminalitet även har någon form av missbruk behandlas inte. Inte heller LUL, som bland annat innehåller regler för tillfälliga omhändertaganden, kommer att undersökas självständigt.

⁵ LUL 2-4, 32 §§.

ungdomsmål. Att som jurist kunna alla de paragrafer som berör barn och ungdomar torde dock inte medföra att man är särskilt lämpad att befatta sig med dylika ärenden. Juridiken som sådan ger inte vetskap om barns benägenhet att följa lagar, regler och normer. Juridiken ger inte förståelse för hur de individer den reglerar agerar, tycker och tänker. Svar på dylika frågor återfinns dock bland annat inom sociologin, och det är därför även detta ämnesområde inkluderas i uppsatsen.

Vid lagstiftande kan vi i förarbetena finna kopplingen mellan exempelvis de sociologiorienterade disciplinerna och juridiken. Lagen blir slutligen den rena juridiska produkten, men för att lagen skall ha relevans och avsedd effekt krävs att den bygger på kunskap som inhämtats från andra vetenskaper. Förarbetet till en lag är därför en viktig källa för juristen för att erhålla förståelse för syftet med lagen och den problematik som ligger till grund för dess tillkomst.

Utan inblandning av dessa kringliggande ämnesområden skulle läsaren antingen själv behöva sätta sig in i dessa ämnen eller så skulle behållningen av läsningen bli tämligen ”platt”. Att belysa ett ämne eller en fråga ur flera olika vinklar genom tvärvetenskaplighet kan också bidra till att ge en ny bild av ämnet eller frågan. Tänk dig att vi belyser en oidentifierad kropp från rakt uppifrån. Vi ser då att den ger en rund skugga. Vi vet inte om skuggan kommer av en kropp som är en boll, en kon eller en cylinder. Belyser vi samma kropp från sidan ger den en rektangulär skugga och vi kan då konstatera att det i ett tredimensionellt system är fråga om en cylinder. Genom ytterligare undersökningar av kroppen kanske vi även kan få svar på vilken färg den har, om den är ihålig etc. Att belysa familjerätten med hjälp av kringliggande ämnesområden kan således möjliggöra en djupare förståelse för juridikens tillkomst, syfte och förankring i samhället.

I och med valet av detta ämne kommer även straffrättsliga, processrättsliga, rättsfilosofiska, rättshistoriska, kriminologiska och sociologiska frågor att tas upp med ett barnperspektiv. Bisyftet är således inkluderat för att genom utblickar till närliggande ämnesområden sätta uppsatsens socialrättsliga fokus i sin kontext.

Uppsatsen riktar sig i huvudsak till juridiskt skolade läsare, men med intresse för att förstå *helheten* i det nät av myndigheter och regelverk som aktualiseras då barn begår brott.

1.3 Metod och material

Olika discipliner har olika paradigmer, en uppsättning regler eller böjningsmönster för vad målet för forskning inom disciplinen skall vara samt hur information skall erhållas och hur man ska dra slutsatser av den information man funnit. Inom juridiken är det vanligen en undersökning av *de lege lata*, gällande rätt, eller *de lege ferenda*, hur den framtida rätten bör se ut. Författaren kan använda sig av exempelvis klassisk juridisk metod då

en dogmatisk undersökning görs, men kan även fördjupa sig i att studera praxis genom exempelvis domar som rör ett visst ämne.

Den huvudsakliga metoden som använts för färdigställandet av den här uppsatsen är klassisk juridisk metod, vilket innebär att en dogmatisk studie av rättskällor så som lag, förarbete, rättspraxis och doktrin. Rättspraxis redovisas främst i form av statistik för att visa påföljdernas genomslagskraft snarare än att se till domstolarnas resonering i det enskilda fallet. För att överbygga gränsen från den juridiska dömande funktionen till den sociala praktiserande funktionen har även dogmatisk studie av sociologisk doktrin, handböcker, rapporter och hemsidor från berörda myndigheter använts.

1.4 Disposition

Uppsatsens andra kapitel innehåller en presentation av olika rättsliga principer som berör området barn och brott. Det är med dessa i bakhuvudet som läsaren sedan skall närma sig och betrakta den socialrättsliga reglering som tas upp i det tredje kapitlet, men även andra frågor som kan uppkomma i samband med barns brottslighet.

Det tredje kapitlet innefattar förutom en introduktion till SoL också en rad olika insatser som kan vidtas inom det socialrättsliga systemet med anledning av barns brott. Här presenteras också statistik över bruket av olika insatser. Kapitlet avslutas med ett avsnitt om vad som förestår i framtiden på området.

Andra icke socialrättsliga påföljder behandlas också i uppsatsen. Dessa återfinns i ett fjärde kapitel för att understryka att de ligger utanför det socialrättsliga systemet. I uppsatsen tas de främst upp ur ett barnperspektiv. Även i detta kapitel har statistik använts som underlag för att visa på bruket av dessa typer av påföljder med anledning av barns brott.

Analys sker löpande i texten i samband med de olika avsnitten. Det femte och sista kapitlet är således inte enbart en analys, utan den som läst hela uppsatsen kommer att finna att det också är en sammanfattning av argument och tankar som tidigare lyfts fram i uppsatsen.

Till uppsatsen finns även en bilaga. Där presenteras sådan information som för den juridiskt skolade läsaren kan tyckas vara väl långt ifrån uppsatsens primära syfte, men som jag ändå velat bifoga för den nyfikne läsaren och för bisyftets skull. Det är två ämnen som tas upp: Hur barn uppfattar bestraffning, belyst ur sociologiskt perspektiv, och den svenska straffbarhetsåldern ur rättshistoriskt perspektiv.

2 Aktuella principer

Varje rättsområde torde ha sina principer. Principer som inte alltid finns lagfästa eller vars hela omfattning inte framgår av lagrummet, men vilka genom praxis och förarbeten tillmätts sådan betydelse att de tjänar som ciceroner eller vägledare vid tolkning och tillämpning av lagen. Inom vård och andra insatser som sker med stöd av sociallagstiftningen kan flera principer urskönjas. Det är principerna om kontinuitet, flexibilitet och närhet. Därtill kommer också principen om frivillighet, aktualitetsprincipen och den princip jag valt att kalla nära-tidsprincipen. Nedan följer en redogörelse för respektive socialrättsliga principer innebörd och därefter de principer om förutsebarhet, proportionalitet och konsekvens som aktualiseras inom straffrätten.

Innan den nationella lagstiftningens principer diskuteras presenteras FNs konvention om barnets rättigheter och den allöverspännande principen om barnets bästa.

2.1 Konventionen om barnets rättigheter

1989 antogs konventionen om barnets rättigheter, Barnkonventionen, av FN. Konventionen ratificerades av Sverige 1990 och det ankommer på staten att tillse att konventionens principer kommer till uttryck också i svensk lagstiftning. Det är dock viktigt att den verkligen tillämpas på kommunal och regional nivå eftersom det är där barnet i första hand kan göra sig hörda och kan komma till tals.

Konventionen utgörs av totalt 54 artiklar. 41 av dessa är såkallade sakartiklar vilka anger de rättigheter som skall tillkomma barnen inom landets jurisdiktion, och de övriga artiklarna handlar om hur staterna skall arbeta med konventionen. Ur sakartiklarna kan urskiljas fyra huvudprinciper som är vägledande även för hur övriga artiklar skall tolkas.⁶

2.1.1 Icke-diskriminering

I artikel 2 fastslås att konventionen omfattar alla de barn som befinner sig i ett land som ratificerat konventionen. Alla barn skall ha samma rättigheter och lika värde och inget barn får diskrimineras.

⁶ Norström, s 32. <http://www.bo.se/Adfinity.aspx?pageid=61> Barnkonventionen i kommuner och landsting, 11:07 den 1 maj 2006, <http://www.bo.se/Adfinity.aspx?pageid=55> Barnkonventionen, 11:18 den 1 maj 2006.

2.1.2 Barnets bästa

Vad som kommit att kallas principen om barnets bästa uttrycks i Barnkonventionen 3.1:

3.1 Vid alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, skall barnets bästa komma i främsta rummet.

Det uppställs inget krav på att barnets bästa skall vara det avgörande argumentet vid beslut om åtgärder som rör barn. Dock innefattar principen ett långtgående krav på att barnets bästa redovisats och beaktats genom anläggande av ett barnperspektiv i beslutsprocessen. Detta får sedan vägas mot andra intressen av relevans i det enskilda fallet. Först därefter kan det sägas att en åtgärd har vidtagits med beaktande av barnets bästa.⁷

Mycket har skrivits om barnets bästa. Många har försökt sätta finger på begreppets närmare innebörd och ställt frågan om det är barnets vilja och kortsiktiga välbefinnande som skall beaktas, eller om det är vad vuxna i det långa loppet finner vara mest gynnsamt för barnets utveckling och välbefinnande som avses. Eftersom begreppet visar sig ha olika innebörd från fall till fall torde dock det essentiella med begreppet vara att visa att man vid bedömningen vägt in barnperspektivet och noga tänker över de konsekvenser ett visst beslut kan få för barnet i det individuella fallet.

2.1.3 Rätt till överlevnad och utveckling

I artikel 6.2 stadgas att konventionsstaterna till sitt yttersta säkerställa barns överlevnad och utveckling. Utvecklingsbegreppet omfattar inte bara fysisk utveckling, utan även psykisk, andlig, moralisk och social utveckling.⁸

2.1.4 Rätt att uttrycka åsikter och få dem beaktade

Barnets rätt att komma till tals och göra sig hört stadgas i konventionens tolfte artikel:

Artikel 12

1. konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda sina egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.

2. För detta ändamål skall barnet särskilt beredas möjlighet att höras,

⁷ Norström, s 32.

⁸ <http://www.bo.se/Adfinity.aspx?pageid=55> 11:18 den 1 maj 2006.

antingen direkt eller genom företrädare eller ett lämpligt organ och på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet.

Denna rätt att komma till tals kan exempelvis innefatta rätten att höras om det brott som barnet antas ha begått eller att tillsammans med socialtjänsten vara med och påverka vilken insats som skall vidtas.

2.2 Socialrättsliga principer

2.2.1 Kontinuitet, flexibilitet och närhet

Kontinuitetsprincipen innebär att barnet har kontakt med en och samma socialarbetare oavsett vårdform.⁹ Detta torde vara gynnsamt för barnet i och med att socialarbetaren kan lära känna barnet och dess behov bättre genom sin medverkan vid alla de tillfällen socialarbetare kopplas in. Att ständigt slussas runt bland nya kontakter torde kunna ge barnet en känsla av anonymitet.¹⁰ Med kontinuitet torde också kunna avses att vården skall fortgå utan större avbrott.¹¹

Enligt flexibilitetsprincipen skall ändamålet, det vill säga barnets vårdbehov, vara avgörande för vilken åtgärd som vidtas.¹² Det är således inte brottets straffvärde som skall vara avgörande för åtgärden, utan det för stunden rådande behovet av vård eller annan åtgärd.

Närhetsprincipen innebär att vård som skall ges utanför hemmet skall förläggas i så nära anslutning till barnets eget hem som möjligt. Syftet är att barnet skall kunna upprätthålla kontakterna med sin hemmiljö.¹³ Detta innebär inte bara kontakter med sin egen familj, utan även med andra anhöriga och vänner samt möjligheten att gå kvar i samma skola. Närhetsprincipen kan dock frångås i enlighet med frivillighetsprincipen. Om barnet istället vill vistas på ett annat behandlingshem än det i hemkommunen kan så också bli fallet. Detta gäller i viss utsträckning även om kommunen gör kommunalekonomiska invändningar mot att förlägga vården på annan plats.¹⁴

⁹ Nordlöf, s 50.

¹⁰ Anonymiteten kan vara av ondo för barnets fortsatta utveckling och anpassning om det får känslan av att ingen ser det och att det kan komma undan med sina brottsliga handlingar, men också om en känsla av anonymitet medför att barnet går miste om att etablera en djupare kontakt med en socialarbetare som kanske annars hade kunnat vara just det vuxna stöd barnet i fråga är i behov av. Den som är intresserad av sådana sociala processer kan med fördel läsa om Ferdinand Tönnies sociologiska teori om begreppsparat *Gesellschaft* och *Gemeinschaft*. På svenska finns begreppsparat också kommenterat i lättläst form av Johan Asplund.

¹¹ Teleologisk läsning prop. 1997/98:96, s 154.

¹² Nordlöf, s 50.

¹³ A a s 50.

¹⁴ A a s 50.

Den så kallade närhetsprincipen grundas således på ett geografiskt närhetsbegrepp. Det finns dock en annan princip som jag valt att kalla närhetsprincipen vilken också har med närhet att göra, men där närhetsbegreppet istället handlar om närhet i tiden. Denna princip förklaras vidare i kapitel 2.2.4..

2.2.2 Frivillighet

I socialtjänstlagens portalparagraf, det vill säga den första paragrafen i första kapitlet vilket handlar om socialtjänstens övergripande mål, kommer principen om frivillighet till uttryck.

SoL 1:1 Samhällets socialtjänst skall på demokratins och solidaritetens grund främja människornas

- ekonomiska och sociala trygghet,

- jämlikhet i levnadsvillkor,

- aktiva deltagande i samhällslivet.

Socialtjänsten skall under hänsynstagande till människans ansvar för sin och andras sociala situation inriktas på att frigöra och utveckla enskildas och grupper egna resurser.

Verksamheten skall bygga på respekt för människornas självbestämmanderätt och integritet.

Det är i synnerhet i tredje stycket det betonas att individen själv skall få bestämma och att tvångsåtgärder och kontroll inte är socialtjänstens syfte.¹⁵

I första hand skall alltså socialtjänsten då den uppmärksammas på ett barns behov av stöd, insats eller åtgärd erbjuda familjen sin hjälp. En familj kan neka att ta emot socialtjänstens hjälp, vilket inte sällan är fallet. Familjer där barn begått brott accepterar inte alltid den erbjudna hjälpen utan vill lösa problemet på egen hand.

Frångående från principen om frivillighet görs endast med stöd av lag, exempelvis LVU som möjliggör vård av unga även då samtycke till vård inte föreligger.

2.2.3 Aktualitetsprincipen

Ett socialrättsligt ingripande kan endast komma i fråga så länge det föreligger ett aktuellt vårdbehov. Kriminalitetens art och omfattning spelar roll, men är inte det ensamt avgörande för vilken åtgärd som skall vidtas med anledning av brottet. Barnets beteende och kriminalitet måste vara av sådan art att åtgärden måste vidtas för att förhindra en fortsatt kriminell verksam bana.¹⁶ Om ett barn begått upprepade brottsliga handlingar eller

¹⁵ Norström & Thunved, s 32.

¹⁶ Nordlöf, s 66.

om barnet tidigare varit föremål för mindre ingripande socialrättsliga insatser, vilka visat sig vara utan verkan, är det något som talar för att barnet har behov av mer ingripande åtgärd i form av vård. Kärnan i denna princip blir dock att åtgärden skall bestämmas efter det individuella behovet vid tiden för avgörandet och den planerade insatsen får inte ha ett primärt allmänpreventivt syfte.¹⁷

2.2.4 Nära-tidsprincipen

Det finns egentligen inget som heter *nära-tidsprincipen*, det är en term som jag själv funnit på för att sätta ett lätthanterligt ord på följande princip. Det är en av socialvårdens övergripande tanke att åtgärden skall komma så tätt inpå det begångna brottet som möjligt.¹⁸ Till skillnad från den ovan förklarade närhetsprincipen handlar denna princip alltså inte om geografisk närhet till hemmet, utan om en närhet i tiden till det brott som föranlett åtgärden. En studie som gjorts av Brå visar att tiden mellan brott och dom i medeltal är tre till fem månader. Dock påbörjas i många fall insatserna redan innan dom fallit. Bland de som överlämnades under första halvåret 2004 hade insatserna inletts före rättegången i 38 % av fallen.¹⁹

2.3 Förutsebarhet, proportionalitet och konsekvens

Överlämnande till socialtjänsten som påföljd för brott begångna av barn och unga har stötts och blöts i olika utredningar. Förutom ifrågasättandet av de inom socialtjänsten givna behandlingarnas effektivitet,²⁰ är det främsta argumentet emot ett överlämnande till socialtjänsten att ett sådant överlämnande brister i de tre principer vilka det ställs höga krav på inom straffrättens påföljdssystem; förutsebarhet, proportionalitet och konsekvens.²¹

2.3.1 Förutsebarhet

Straffrättens princip om förutsebarhet innebär att brottslingen redan då brottet begås skall kunna förutse vilken påföljd brottet kommer att innebära om han eller hon döms. Då ett barn döms till vård inom socialtjänsten enligt SoL eller enligt LVU utdöms inte vården i proportionalitet till det brott som begåtts. Istället ser man till barnets individuella behov av vård i det aktuella tillfället. Brottet får således inte någon självständig betydelse för rättens bedömning utan man väger även in barnets personliga förhållanden. Detta

¹⁷ Nordlöf, s 54.

¹⁸ Brå Rapport 2005:13 *Vård för unga lagöverträdare – socialtjänstens insatser*, s 8.

¹⁹ Brå Rapport 2005:13, s 8.

²⁰ Clevesköld & Thunved, s 140.

²¹ Prop. 1997/98:96, s 138-140.

strider mot den straffrättsliga principen om förutsebarhet.²² Problematiken lyftes fram i prop. 1997/98:96, där man också framhöll att det bör vara en målsättning att till huvudförhandlingen klargöra vilken vård eller åtgärd barnet blir föremål för vid ett överlämnande. Ett sådant klargörande sker genom socialnämndens yttrande och upprättande av vårdplan. Genom att lämna ett välarbetat yttrande som tar upp barnets individuella förhållanden, utveckling och mognad samt en så detaljerad vårdplan som möjligt avseende vårdform och varighet stärks åklagarens och domarens möjlighet att förstå barnets vårdbehov och den planerade vårdens omfattning. Följs denna rekommendation stärks också barnets möjlighet att förstå vad överlämnande för vård kommer att innebära.²³

2.3.2 Proportionalitet

Den straffrättsliga proportionalitetsprincipen innebär att det begångna brottet svårighet skall stå i proportionalitet till straffets stränghet. Ju allvarigare brott, desto hårdare skall den samhälleliga reaktionen vara i form av straffets art och omfattning.²⁴ Som tidigare nämnts ser man i de fall brott begåtts av barn, inte endast till brottets självständiga straffvärde, utan även till barnets aktuella vårdbehov. Således innebär ett sådant resonemang även här att man i viss grad frångår en av de straffrättsliga principerna.

2.3.3 Konsekvens

Följande citat från prop. 1997/98:96 förklarar innebörden och betydelsen av iakttagandet av principen om konsekvens:

”Det straffrättsliga reaktionssystemet bör präglas av konsekvens. Detta innebär ett krav på att den dömda skall rätta sig efter de regler som gäller och efter de beslut som meddelas och att ett brott mot regeln eller beslutet skall följas av en reaktion. Det är väsentligt för påföljdssystemets trovärdighet att samhällets reaktion på brott följer en så konsekvent och fast linje så att systemet inte upplevs som vagt och innehållslöst. Detta gäller inte minst när det är fråga om unga lagöverträdare och kravet på konsekvens bör därför så långt det är möjligt gälla även för påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten. Det bör understrykas att överlämnandet utgör en brottspåföljd och att samhällets reaktion på brottet i dessa fall till sitt innehåll i huvudsak består av socialtjänstens insatser.”²⁵

Citatet betonar inte minst konsekvensbehovet vid brott begångna av unga. Likväl är det möjligt att principen om konsekvens får stryka på foten i just dessa fall. Den socialrättsliga principen om aktualitet kan exempelvis medföra undanröjande av förordnande om överlämnande till vård inom

²² Prop. 1997/98:96 s 141.

²³ Prop. 1997/98:96 s 142.

²⁴ Prop. 1997/98:96 s 144.

²⁵ Prop. 1997/98:96 s 148.

socialtjänsten om vårdbehov inte längre anses föreligga. Vårdbehov som förelåg då brottet begicks kan också ha upphört vid tiden för huvudförhandlingen. I ett sådant fall torde den socialrättsliga aktualitetsprincipen kunna väga tyngre än den straffrättsliga principen om konsekvens.

3 Barn, brott och sociallagstiftning

3.1 Socialtjänst och socialnämnd

I litteratur och lagtext som rör sociallagstiftningen talas det ömsom om socialtjänsten, ömsom om socialnämnden, och därför bör begreppen redas ut för läsaren.

Det åligger enligt lag varje kommun att fullgöra socialtjänst.

SoL 2:1 Varje kommun svarar för socialtjänsten inom sitt område.

Denna socialtjänst fullgjordes tidigare genom en nämnd, socialnämnden. Dock har i och med införandet av en ny och friare kommunallagstiftning med ökat självstyre och möjlighet till en friare organisering av kommunerna, medfört att det inte längre finns någon skyldighet för kommunerna att ha en socialnämnd. Varje kommun bestämmer således själv, utifrån egna behov eller önskemål, om de vill utnyttja möjligheten att inrätta en socialnämnd för att fullgöra socialtjänsten.²⁶

SoL 2:4 Kommunens uppgifter inom socialtjänsten fullgörs av den eller de nämnder som kommunfullmäktige bestämmer. Särskilda bestämmelser om gemensam nämnd finns i lagen (2003:192) om gemensam nämnd inom vård- och omsorgsområdet.

Vad som i denna lag eller annan författning sägs om socialnämnd gäller i förekommande fall den eller de nämnder som utses enligt första stycket. Lag (2003:199).

Enligt paragrafen ovan får kommunen också själv ta ställning till om den vill ha olika nämnder för exempelvis olika kommundelar. Dock får en organisation med flera nämnder inte leda till att det finns olika uppsättningar av lokala regler som innebär att olika grupper av kommunmedlemmar behandlas olika.

SoL 2:4 och lag (2003:192) om gemensam nämnd inom vård- och omsorgsområdet öppnar också möjligheten för en eller flera kommuner att samverka i en gemensam nämnd med landstinget i frågor som rör exempelvis socialtjänst och tvångsvård enligt LVU. Tanken bakom detta är att öka samverkan genom en förbättrad samsyn och helhetssyn på nämndens ämnesområde, ha en politisk ledning samt en gemensam finansiering. Nämnden blir ingen egen juridisk person, utan kommer att styras i samverkan mellan de olika kommunerna eller landstingens huvudmän, och

²⁶ Norström & Thunved, s 40-41.

det är även dessa huvudmän som avgör vilka frågor samarbetet skall röra. Även om nämnden formellt kommer att tillsättas i endera av kommunerna eller landstingen så kommer respektive kommun och landsting vara huvudmän för de frågor som nämnden tillsats att handha. En sådan nämnd kommer även att styras av flera lagar, exempelvis RF, FL och KL, men i den här uppsatsen är det av större intresse att konstatera att den gemensamma nämnden alltjämt kommer att underkastas vad som sägs om socialnämnd i annan lag eller författning.²⁷

När flera kommuner kan samverka i en gemensam nämnd med landstinget torde det även vara rimligt att flera kommuner kan samverka utan landstingets inblandning. Det kan de genom att sluta avtal.

SoL 2:5 Kommunen får sluta avtal med annan om att utföra kommunens uppgifter inom socialtjänsten. Genom ett sådant avtal får en kommun tillhandahålla tjänster åt en annan kommun. Uppgifter som innefattar myndighetsutövning får dock inte med stöd av denna bestämmelse överlämnas till ett bolag, en förening, en samfällighet, en stiftelse eller en enskild individ.

Kommuner får således också lägga ut delar av socialtjänsten på entreprenad. Avtalsmöjligheten begränsas dock i sista meningen så att den inte får innefatta myndighetsutövning. Detta lagrum stämmer väl överens med RF 11:6. Dock anges i RF 11:6 tredje stycket att myndighetsutövning också får läggas ut på entreprenad om det finns stöd för det i lag.²⁸

RF 11:6, 3 st Förvaltningsuppgift kan överlämnas till bolag, förening, samfällighet, stiftelse, registrerat trossamfund eller någon av dess organisatoriska delar eller till enskild individ. Innefattar uppgiften myndighetsutövning, skall det ske med stöd av lag. Lag (1998:1700).

Med myndighetsutövning²⁹ kan sägas avses brukandet av befogenhet att bestämma över en enskilds skyldighet, rättighet, förmån, disciplinär bestraffning eller jämförbart.³⁰ Eftersom socialtjänstens genomförande till stor del består av myndighetsutövning mot enskild blir frågan om det i realiteten går att lägga ut socialtjänst på entreprenad. I själva verket är det inte alls ovanligt att socialtjänsten inom en kommun, för att genomföra sina egna skyldigheter, använder sig av privata företags institutioner eller verksamheter. Själva myndighetsutövningen stannar kvar hos socialtjänsten, medan förvaltningsuppgiften – exempelvis kognitiv terapi eller vård på ett hem – överläts på annan. Det övergripande ansvaret för individens välbefinnande åvilar då också alltjämt socialtjänsten.

²⁷ Norström & Thunved, s 41-42.

²⁸ A a s 43.

²⁹ Den som är intresserad av begreppets närmare avgränsningar kan fördjupa sig i praxis eller förvaltningslagens förarbeten.

³⁰ Norström & Thunved, s 43.

Möjligheten till samverkan och entreprenad är särskilt viktig för små kommuner. I de små kommunerna är det ofta ett mindre antal barn per år som blir föremål för socialtjänstens insatser med anledning av sin brottslighet än vad det är i landets storkommuner. Likväl måste småkommunerna ha samma insatser i beredskap att sätta in som storkommunerna. Vid en jämförelse kommunstorlekarna emellan kan socialtjänstens beredskap för insatser med anledning av barns brottslighet därför anses bli en oproportionerligt stor kostnad i en småkommuns budget. Genom kommunsamverkan kan flera kommuner tillsammans säkra beredskapen för dessa insatser till en lägre kostnad. Likaså kan det vara en besparing för en småkommun att efter upphandling köpa in tjänster efter behov, exempelvis institutionsvård eller påverkansprogram.

3.2 Allmänt om SoL

När nu socialnämnd och socialtjänstbegreppen retts ut i stycket ovan kan socialtjänsten och SoLs själva innehåll angripas. De två centrala frågorna som behandlas i detta kapitel är vilket syfte SoL tjänar och vilka åtgärder som kan vidtas med stöd av lagen.

3.2.1 En ramlag

Varje barn har rätt till trygghet, omvårdnad och en god fostran. Detta ankommer i första hand på föräldrarna eller annan vårdnadshavare, men då dessa inte kan tillgodose barnets behov kan socialtjänstens resurser sättas in. I och med socialtjänstreformen 1982 har socialtjänsten kommit att bli serviceinriktad med frivillighet och samförstånd som ledord, till skillnad från den tidigare lagstiftningens många olika nämnder vilka förutom tillhandahållande av vård även hade en kontrollerande funktion.³¹ Idag skall socialtjänsten i första hand erbjuda familjen sin hjälp. Vidare skall åtgärderna eller insatserna utformas ur ett individuellt perspektiv tillsammans med den vårdbehövande. För att frånga principen om frivillighet krävs som redan tidigare nämnts stöd i lag. Emellertid har socialtjänsten idag inte en enbart vårdande funktion. I och med påföljdsreformen för unga lagöverträdare 1999 har socialtjänsten idag fått en mer komplex roll. Vården skall sedan 1999 inte enbart tillgodose barnets behov utan skall även vara kompatibel med straffrättens krav på bland annat proportionalitet och förutsebarhet.³² Detta torde dock snarare behöva utläsas ur förarbetena till 1999 års reform än direkt ur SoL.

SoL är en ramlag. Den innehåller inte någon uppräkningslista av åtgärder, insatser eller vårdprogram som kan eller bör vidtas. Istället är det upp till varje kommun att utforma den vård som ges inom ramarna för lagen. Detta

³¹ Nordlöf, s 48-49.

³² Brå rapport 2005:13, s 11.

innebär att vård inom socialtjänsten kan skilja sig mellan de 290 kommuner som finns runt om i landet.³³

I enlighet med de socialrättsliga principerna anser man inom socialtjänsten att varje fall är unikt, och vid en bedömning med individens behov i centrum är det en fördel att kunna vara så flexibel som möjligt. Med ett allt för detaljerat regelverk med olika uppräkningsminskar utrymmet för att vidta unika åtgärder med individen i fokus. Det torde också finnas en risk vid ett uppräknande i lag av olika fall då olika insatser skall vidtas, att oförutsedda fall som inte stått under lagstiftarens överväganden hamnar i kläm och måste lämnas utan åtgärd. Detta torde vara det huvudsakliga skälet till att SoL endast är en ramlag som ger uttryck för minimikrav som kan ställas på kommunens insatser för att bistå individerna i samhället.

I och med ramlagsformen och kommunernas möjlighet till självbestämmande finns inget enhetligt system för åtgärder som kan aktualiseras. Det finns heller ingen enhetlig terminologi. Vad som heter en sak i den ena kommunen kan uppträda i snarlik form i en annan kommun men under annat namn. Det finns ingen enhetlig kunskapsbank, något enhetligt sätt att genomföra den utredning eller den vård som åligger socialtjänsten. Det saknas så att säga en *best practice* på området. Varje kommun får utveckla sina egna metoder och pröva sig fram.³⁴

3.2.2 Barnbegreppet i SoL

Barnkonventionen stadgar inledningsvis att barn är varje människa som är under arton år, om den inte enligt nationell lagstiftning myndigförklarats vid tidigare ålder. Det är detta barnbegrepp som SoL tagit fasta på i 1:2 där med barn avses envar under arton år. Enligt svensk rätt sammanfaller även detta med myndighetsåldern, vilken också är vid arton års ålder.

I vissa andra lagar om insatser som kan bli tillämpliga inom ramen för SoL talar man inte om barn, utan om unga. Detta har att göra med att vissa lagar även omfattar unga vuxna under tjugooett års ålder. Även dessa unga vuxna har av lagstiftaren ansetts böra åtnjuta viss straffrabatt. Då man inkluderar även dessa unga vuxna brukar man därför tala om ”ungdomar”, ”den unge” eller ”unga lagöverträdare” istället för bara barn. Ett brukande av dylika begrepp torde också ge en antydning om att man i de fallen inte åsyftar helt små barn.

3.2.3 Samtycke

De resurser och åtgärder som socialtjänsten kan erbjuda inom ramarna för SoL kan inte vara tvingande. Lagen bygger på frivillighet och samtycke, och

³³ Brå rapport 2005:13, s 10.

³⁴ Brå rapport 2005:13, s 10.

därför skall också samtycke lämnas för att socialnämnden skall kunna vidta åtgärder inom SoL. Eftersom frivillighetsprincipen utgör själva stommen i sociallagstiftningen bör inte socialarbetaren försöka framtvunga ett samtycke. Dessutom befarar man från socialtjänstens sida att ett framtvingat samtycke tas tillbaka och att detta äventyrar den planerade vården.

Samtycke skall skriftligen lämnas av den som fyllt femton år samt vårdnadshavare. Visst krav på psykisk kapabilitet att avge en sådan viljeförklaring torde också uppställas.³⁵ Samtyckeskrauet för den som fyllt femton kan sägas ge uttryck för den i Barnkonventionen stadgade rätten för varje barn att komma till tals i frågor som rör barnet. I konventionens artikel 12.1 stadgas att detta skall ske med beaktande av barnets ålder och mognad. I den svenska lagstiftningen har man således valt att dra en gräns att samtliga femtonåringar skall höras och ta ställning till huruvida de vill lämna sitt samtycke. Med beaktande av barnkonventionen kan man dock inte tala om någon nedre ålder där barnets åsikt inte får lov att inhämtas, så länge som hänsyn tas till barnets mognad. Femtonårsgränsen torde därmed utgöra ett minimikrav och ett slags erinran till socialtjänsten om vikten av att barnets inställning också skall spela in vid utredning om lämplig insats.

3.2.4 Socialtjänstens utredning och vårdplan

Så snart det kommer till socialtjänstens kännedom om misstanke att ett barn har behov av vård skall en utredning inledas.³⁶ Hur ärendet kommer till socialtjänstens kännedom kan exempelvis vara genom att familjen självständigt ansöker om hjälp, att en anmälan om misstanke om vårdbehov görs av privatperson eller annan myndighet, eller att barnet begått ett brott.³⁷ Utredningen skall klarlägga barnets helhetsituation och har som syfte att leda till en bedömning av vilket behov barnet har av vård och andra sociala insatser.³⁸

Som nämnts ovan kan misstanke om vårdbehov komma till socialtjänstens kännedom inte minst i de fall då ett barn begått ett brott. Åklagaren gör i samband med övervägande om huruvida åtal skall väckas en bedömning om ett överlämnande kan komma att aktualiseras. I sådant fall begär åklagaren in ett yttrande från socialtjänsten. I sitt yttrande skall socialtjänsten redovisa vilka, om några, tidigare insatser som gjorts för barnet. Det skall även inkludera en bedömning av barnets vårdbehov, och om nödvändigt därtill en beskrivning av barnets levnadsförhållanden. Kan det konstateras att vårdbehov föreligger skall socialtjänsten även bifoga en vårdplan innehållande uppgifter om den planerade vårdens innehåll, omfattning och i

³⁵ Nordlöf, s 53.

³⁶ SoL 11:1, 1 st.

³⁷

<http://www.harryda.se/socialstod/utredningavsocialtjansten.4.502819fc2bb67a077fff50921.html> 16:03 Vad innebär det när socialtjänsten gör en utredning?, 15:27 den 1 maj 2006,

Norström, s 180-181.

³⁸ Lagrådsremiss – Ingripanden mot unga lagöverträdare, s 50.

möjligaste mån även varaktighet.³⁹ Denna vårdplan ligger sedan till grund för domaren vid avgörande av påföljdsfrågan.

Kravet på att vårdplanen skall innehålla uppgifter om den planerade vårdens innehåll, omfattning och varaktighet infördes 1999. Brå har jämfört hur vårdplanerna såg ut under införandeårets första hälft med hur de såg ut under första halvåret 2004. Undersökningen visade att dett skett en förbättring av vårdplanerna. 1999 innehöll de flesta vårdplanerna uppgifter om den planerade vårdens innehåll, men i två tredjedelar av fallen saknades information om varaktighet eller omfattning. Fem år senare innehöll 55 % av yttrandena fullständiga vårdplaner. Ytterligare 42 % av yttrandena innehöll en vårdplan som beskrev den planerade vårdens innehåll, men brast i att redogöra för omfattning eller varaktighet.⁴⁰ Trots kravet på vårdplanernas innehåll saknades vårdplan helt och hållet i 3 % av yttrandena. Anledningarna till detta har varit flera. I några fall pågick socialtjänstens utredning fortfarande vid rättegången varför någon vårdplan inte hunnit upprättas i tid. I vissa fall har socialtjänsten helt enkelt underlåtit att upprätta en vårdplan, och i några fall har socialtjänsten inte ansett att vårdbehov förelegat eller att deras insatsmöjligheter är uttömda och därmed heller inte ansett sig förpliktade att upprätta någon vårdplan.⁴¹

3.3 Åtgärder inom socialtjänsten

En av de orsaker som resulterar i det magra utbudet av statistik på området socialtjänst, barn och brott är den oenhetliga terminologi som existerar i landets 290 kommuner. Det försvårar även för andra organ att granska verksamheten inte minst eftersom självrapporteringsenkäter blir mycket svår användna och med ett otillförlitligt resultat. Brå har emellertid gjort en undersökning där socialtjänsternas vårdplaner för 15-17-åringar som begått brott samlats in och avkodats. Avkodningen är en metod som innebär att Brå under en begränsad tid granskat samtliga upprättade vårdplaners innehåll och utefter de beskrivna åtgärderna placerat dem i av Brå namngivna kategorier. Tanken att några få på Brå istället för 290 representanter från landets kommuner skall tolka innehållet utefter de uppställda kategorierna och på så sätt ge data med mindre felkälla. Brå fann i sin undersökning att över 150 olika kombinationer av insatser fanns representerade i det undersökta materialet.⁴² I de 1329 undersökta vårdplanerna identifierade Brå 1883 insatser.⁴³ Detta ger ett snitt på 1,4 insatser per vårdplan.⁴⁴

³⁹ Brå rapport 2005:13, s 30.

⁴⁰ I undersökningen betraktades varaktighet som uttryckts på annat sätt än som tid, exempelvis ”så länge behov kvarstår” eller ”så länge misstanke finns” som bristande tidsangivelse.

⁴¹ Brå rapport 2005:13, s 30-31.

⁴² Brå rapport 2005:13, s 34.

⁴³ Brå rapport 2005:13, s 32.

⁴⁴ Värdet baseras på uträkningen $1883/1329 \approx 1,4$. Medianvärdet kan dock vara ett annat.

Tabell 1 är baserad på Brås resultat. Vid en närmare granskning av Brås data har jag dock funnit att Brås angivelse av de procentuella förhållandena inte är överensstämmande med angivelsen av antal identifierade insatser (*n*). Jag har därför i tabellen nedan lagt till en kolumn med egenhändigt uträknade andelar i procent baserade på den data Brå angivit avseende *n*. Jag anser det vara ett rimligt antagande att Brå har angett rätt data avseende *n* men att det begåtts misstag vid Brås uträknande av procentandelar.

Tabell 1 *Tabell över antalet identifierade insatser av respektive kategori samt den andel respektive insats utgör av det totala antalet insatser.*

<i>Insats</i>	<i>Antal identifierade insatser (n)</i>	<i>Procentandel Brås uträkning</i>	<i>Andel min uträkning</i>
Påverkansprogram	492	26	26,1%
Samtal öppenvård	444	24	23,6%
Kontaktperson/familj	213	11	11,3%
Placering LVU	155	8	8,2%
Placering SoL	120	6	6,4%
Drogtest	104	6	5,5%
Familjeinsats	103	5	5,5%
Samtal utanför socialtjänsten (Bup, ungdomsmottagning, skola etc)	49	2	2,6%
Vidare utredning	38	3	2,0%
Medling	36	2	1,9%
Mellanvård	24	1	1,3%
Psykoterapi	13	>1	0,7%
Övrigt	92	5	4,9%
Summa	1883	>99	100,0%

Källa: Brå rapport 2005:13, s 32.

Tabell 1 visar hur fördelningen av insatser ser ut. Den kan också tjäna som förslag till hur socialtjänstens insatser skulle kunna kategoriseras. Dock bör det erinras att detta gäller de vårdplaner som upprättats för 15-17-åringar med anledning av att de begått brott. Vilka insatser som är dominerande för mindre barn kan således skilja sig. Brå anser det vara möjligt att familjeinsats, vilket för 15-17-åringarna endast förekom i 103 fall, kan vara mer vanligt förekommande för barn som ännu inte uppnått straffmyndig ålder. Dock saknas statistik på den uppgiften.⁴⁵

Med bakgrund i Brås kategorisering kommer jag att ta upp följande insatser för att undersöka deras innehåll; samtal, påverkansprogram, medling, familjeinsats och vård inom socialtjänsten.

⁴⁵ Brå rapport 2005:13, s 32.

3.3.1 Samtal

Samtal är den vanligaste åtgärden som sätts in då barn begått brott.⁴⁶ Samtalet kan vara enskilt eller i grupp med andra barn som är i samma situation. Det kan även bli aktuellt att vårdnadshavare eller annan närstående är med vid samtalet. Samtal som åtgärd kan ske med socialsekreterare så väl som utanför socialtjänsten exempelvis hos BUP, en ungdomsmottagning eller hos skolkurator.

Samtal kan också vara en del av andra åtgärder. Exempelvis kan samtal med hela familjen innefattas i familjeinsatser eller så kallad funktionell familjeterapi (FFT). Samtal kan också förekomma som en hel serie samtal av mer strukturerad karaktär inom ramarna för ett påverkansprogram. De strukturerade samtalsserierna bygger på kognitiv beteendeterapi (KBT) och har i amerikansk forskning påvisats ha bättre effekt än andra samtal.⁴⁷

3.3.2 Påverkansprogram

I och med den påföljdsreform som gjordes 1999 med anledning av ungas brottslighet har olika påverkansprogram byggts upp inom socialtjänsten i landets kommuner. Socialtjänsten har genom införandet av påverkansprogrammen försökt tillmötesgå lagstiftarnas önskemål om insatser med en starkare betoning av de straffrättsliga principerna än före reformen. I och med programmen kan man också säga att socialtjänsten utökat sin roll som verkställare av påföljd. Det har skett en ökning av antalet barn som blir föremål för denna socialrättsliga åtgärd.⁴⁸

Programmen förekommer i vissa kommuner som moduler som kan sättas samman allt efter brottets art. Ofta innehåller programmen studiebesök och samtal om det brott som begåtts och konsekvenserna av brottet, men flera kommuner använder sig enbart av samtal kring olika teman i sina påverkansprogram. Samtalen sker med socialsekreterare och det kan också förekomma träffar med barnets vårdnadshavare. Huruvida programmen verkligen har den önskade brottspreventiva effekt till vilken de syftar har dock inte utvärderats i Sverige.⁴⁹

3.3.3 Medling

Bakgrunden till medling som åtgärd vid brott har sina rötter i 1960-talets USA. Missnöjet grodde där med straffsystemets tanke om att brott främst

⁴⁶ I tabell 1 har tidigare angetts att påverkansprogram förekom i 492 fall, och toppar därmed listan, men slår man samman samtal öppenvård och samtal utanför socialtjänsten utgör det 493 fall. Därtill kan läggas att påverkansprogramåtgärden ofta inkluderar just samtal som del av programmet.

⁴⁷ Brå rapport 2005:13, s 27-28.

⁴⁸ Brå rapport 2005:13, s 10.

⁴⁹ Brå rapport 2005:13, s 10, 20, 28.

begicks mot staten och att de vi idag kallar brottsoffer endast hade en sekundär betydelse. Straffet skulle återställa den skuld som brottslingen genom sin gärning åsamkat staten, och dialogen i domstolen var inte mellan brottslingen och offret utan mellan olika ombud i form av åklagare, försvarare och domare. Som motreaktion växte sig iden om såkallad *restorative justice*, reparerande rättvisa, sig starkare. Dialogen skulle vara mellan brottslingen och offret. Brottslingen skulle tillstå sitt brott och i dialog med brottsoffret få insikt om vad brottet betytt för offret. Frågan hur brottslingen skulle kunna gottgöra brottsoffret skulle också lyftas fram under medlingen, och syftet skulle vara att uppnå försoning och avslut parterna emellan istället för att bestraffa brottslingen.⁵⁰

I Sverige har utvecklingen av medling skett främst genom stöd från Brå. Lagen (2002:445) om medling med anledning av brott trädde i kraft den 1 juli 2002 och uttrycker i tio paragrafer syftet med medling, vilka förutsättningar som skall föreligga samt hur förberedelse och själva genomförandet skall ske. Till grund för lagen ligger den försöksverksamhet med medling som Brå lett och utvärderat.

Under försöksverksamhetsperioden var medlaren i de flesta fall tjänstemän inom socialtjänsten. Endast i 13% av medlingsfallen var medlaren en lekman. I propositionen till lagen framgick att det fanns såväl för som nackdelar med båda typerna av medlare. Några kommuner förespråkade att medlaren skulle vara lekman på grund av dennes opartiskhet, medan BRIS förespråkade att det skulle vara en tjänsteman på grund av dennes tjänstemannaansvar. De båda inställningarna resulterade i att lagstiftaren inte ville låsa upp formen för medling i allt för stor utsträckning, och istället fastslogs att medlaren skall utses med bedömning av kompetens och lämplighet för uppgiften. Det är den tilltänkte medlarens personliga egenskaper, utbildning och erfarenhet som skall vara avgörande.⁵¹ Europarådets ministerkommitté har i rekommendation No R. (99) 19 meddelat riktlinjer och allmänna principer för medling. De framhåller vikten av medlarens kompetens och rekommenderar att medlare skall genomgå inledande utbildning för att ta sig an medling.⁵²

Medling var under försöksverksamheten riktad till barn i åldrarna 15-17 år. Socialtjänsten har dock använt sig av medling som ett led i behandlingen av barn som är yngre än femton år. Man har heller inte velat utesluta medling som möjlighet för unga vuxna. Europarådet har i sin rekommendation angående medling uttalat att medling inte bör förekomma om någon av parterna inte är kapabel att förstå innebörden av medlingen. Med beaktande av denna rekommendation har därför en nedre åldersgräns införts för

⁵⁰ http://www.bra.se/extra/pod/?action=pod_show&id=18&module_instance=6, *Reparativ rättvisa*, 21:51 den 30 april 2006.

⁵¹ Prop. 2001/02:126, s 46-47.

⁵² Prop. 2001/02:126, s 16, 18.

medling. För att den som är yngre än tolv år måste synnerliga skäl föreligga för att medling skall aktualiseras.⁵³

Europarådets rekommendationer och riktlinjer ger också uttryck för följande: Medlingen skall vara frivillig för såväl brottsoffer som gärningsman och får inte ha genomdrivits med hjälp av otillbörliga påtryckningar. Syftet skall vara att gärningsmannen och brottsoffret genom dialog skall få insikt om brottets konsekvenser respektive få möjlighet att bearbeta sin upplevelse och få en förklaring till varför det inträffade skett. Gärningsmannen måste redan innan medlingen antingen ha erkänt brottet eller ha påtagit sig någon form av skuld för det som skett. Medlaren skall vara opartisk. Vad som sägs vid medling sägs *in camera*, det vill säga att den inte är offentlig. Ett eventuellt medlingsavtal som kan slutas mellan gärningsmannen och brottsoffret bör jämföras med dom, och grunderna får efter ett sådant avtal inte tas upp till prövning i domstol. Innehållet i medlingsavtalet får inte vara oskäligt. Medlaren bör rapportera om medlingen och resultatet av medlingen till rättsväsendet, men inte avslöja vad som sagts under medlingen eller göra någon bedömning av hur parterna uppträtt under medlingen.⁵⁴ Genom såväl förarbete som själva lagstiftningen kan sägas att Europarådets rekommendationer har beaktats och införlivats i den svenska rätten på området.

Brås undersökning genom avkodning av vårdplaner visar i tabell 1 att medling föreslagits som insats i knappt två procent av fallen. Det antas dock att medling också inom vissa kommuner förekommer inom ramen för deras påverkansprogram eller annan verksamhet och därmed inte syns ens i avkodningen.⁵⁵ Regeringen vill nu stärka och utöka medlingen med anledning av brott främst då brottet begåtts av någon som är under 21 år. Tanken är att det från och med år 2008 skall bli obligatoriskt för alla landets kommuner att tillhandahålla medling. I fortsättningen skall också barnets inställning till att medverka i medling beaktas vid bedömning av huruvida brottet skall medföra åtal eller åtalsunderlåtelse.⁵⁶ Medlingens ställning skall fortsättningsvis stärkas i rättssystemet. Avsikten är dock inte att medling skall bli någon straffrättslig påföljd, istället skall medverkan i medling utgöra en förmildrande omständighet vid straffmätning och vid åklagarens ställningstagande huruvida åtalsunderlåtelse skall meddelas. Det bör här poängteras att åtal, trots samtycke till medling, ändå kan behöva väckas i domstol eftersom skadestånd inte kan utdömas av annan myndighet.⁵⁷

⁵³ Denna tolvårsgräns stämmer överens med den åldersgräns som finns i LUL angående lägsta ålder för att inleda utredning med anledning av brott. LUL föreskriver också synnerliga skäl då barnet är under tolv år.

⁵⁴ Prop. 2001/02:126, *Medling med anledning av brott*, s 16-18.

⁵⁵ Brå rapport 2005:13, s 34.

⁵⁶

http://www.bra.se/extra/measurepoint/?module_instance=4&name=Medlingsnytt_nr1_2006.pdf&url=/dynamaster/file_archive/060307/f685dc62464a1c3baa54b583164fb4a9/Medling_snytt%255f2006.pdf *Medlingsnytt nr 1 2006*, 22:13 den 30 april 2006.

⁵⁷ Lagrådsremiss – Ingripanden för unga lagöverträdare, s 105-106.

3.3.4 Familjeinsatser

Sedan vikten av familjens engagemang och involvering allt mer uppmärksammas har även fler kommuner börjat arbeta med hela familjen, inte bara barnet som begått brottet. Grundtanken är att familjen är ett system och behöver därför som en helhet bli föremål för stöd och behandling. På många håll har man importerat modeller från Nordamerika, exempelvis FFT och MST.⁵⁸ FTF används för asociala barn mellan elva och arton år med omotiverade föräldrar. Fokusen ligger här på hela familjen, inte bara på barnet eller dess kriminalitet. Genom att ändra familjens inbördes kommunikation har denna metod visats ha god inverkan på det omhändertagna barnet även ett par år senare, och även andra syskon i familjen har visat bättring.⁵⁹ Modellerna bidrar till att strukturera familjernas vardag, fokusera på vad som sker här och nu och särskild problematiska beteenden. Insatserna sker under en begränsad tid och sedan görs en uppföljning.⁶⁰ Även modellen med familjerådslag kan anses vara en form av familjeinsats.

3.3.4.1 Familjerådslag

Familjerådslag är en tämligen ny åtgärd som kan bli aktuell då barn begått ett brott. Åtgärden bygger på en modell från Nya Zeeland där såkallade *Family Group Conferences* anordnas för att låta familj och anhöriga bestämma över barnets fortsatta utveckling.⁶¹

Det är i Sverige upp till socialtjänsten att ta ställning till om en familj skall erbjudas familjerådslag. För det är just ett *erbjudande* som ges till den berörda familjen, och åtgärden kan – i likhet med andra insatser inom ramen för SoL – inte påtvingas.⁶²

I Sverige har sju kommuner genom Svenska Kommunförbundets försorg deltagit i två försöksprojekt med såkallade familjerådslag. I det ena projektet vände man sig till familjer där barn var i behov av vård och omsorg, och i det andra projektet till familjer där ungdomar begått brott. Den senare typen av familjerådslag skiljde sig från de vård- och omsorgsinriktade då även brottsoffren erbjöds att medverka och dessa familjerådslag fick även karaktären av medling.⁶³

⁵⁸ Brå rapport 2005:13, s 29.

⁵⁹ <http://www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=229>, *Funktionell familjeterapi*, 16:05 den 18 maj 2005.

⁶⁰ Brå rapport 2005:13, s 29.

⁶¹ Lilja, s 4.

⁶² A a s 5.

⁶³ A a s 4.

3.3.5 Vård inom socialtjänsten

Socialrättsliga insatser eller vård kan exempelvis förledas av att socialtjänsten på ett eller annat sätt uppmärksammas om att ett barn far illa eller är i behov av socialtjänstens resurser. Såväl tips från allmänheten, läkare, skola eller annan kan förekomma, som att det uppdragas i socialtjänstens övriga arbete. Socialtjänstens åtgärder kan emellertid också förledas av att ett barn i domstol på grund av brott döms till påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten. Överlämnandepåföljden kan omfatta såväl frivillig vård inom ramen för SoL som tvångsvård enligt LVU.

3.3.5.1 Överlämnande för vård inom socialtjänsten

Vid brott kan brottet i sig förleda enskilt eller allmänt åtal. Där prövas huruvida barnet gjort sig skyldig till brottet, och om barnet finnes skyldigt kan det också dömas till påföljd. Barn skall dock inte primärt bli föremål för straffrättsliga påföljder, utan för socialrättsliga åtgärder inom socialtjänstens försorg. Socialnämnden bör innan huvudförhandlingen ha inkommit med yttrande om och vårdplan över socialtjänstens förutsättningar att behandla barnet. Domaren kan då ta ställning till den tänkta vårdplanen och ta ställning till om det i förhållande till brottet kan anses vara en tillräckligt ingripande åtgärd. Domaren kan, om den dömer påföljden till överlämnande för vård inom socialtjänsten, meddela i en särskild föreskrift till barnet att barnet har att rätta sig efter de åtgärder som beskrivs i vårdplanen. Denna möjlighet till särskild föreskrift omfattar dock endast sådan frivillig vård som kan komma till stånd genom SoL. Domaren kan inte föreskriva vård enligt LVU.⁶⁴

Endast förvaltningsdomstol kan fatta beslut om vård enligt LVU. Mer om detta nedan under rubrik 3.3.5.4.1. Visar det sig att förvaltningsdomstolen inte beviljar vård enligt LVU, utan vården istället får ske inom SoLs frivilliga ramar finns därför en möjlighet för den domstol som med anledning av det brott som begåtts beslutat om överlämnandepåföljd att undanröja överlämnandepåföljden.

Ett undanröjande av överlämnandepåföljden kan bli aktuellt vid två typer av fall. Dels när barnet i väsentlig grad brutit mot en meddelad föreskrift och genom sitt agerande tydligt visat att det inte ämnar följa föreskriften fortsättningsvis. Har barnet endast i mindre omfattning brutit mot meddelad föreskrift kan det bli aktuellt att påtala detta genom en varning men att ändå låta överlämnandepåföljden kvarstå. Har förvaltningsdomstol inte medgivit tvångsvård som tidigare angetts av socialnämnden i yttrande eller vårdplan, eller har barnets individuella och aktuella vårdbehov ändrats på så vis att det kan anses vara olämpligt att överlämnandepåföljden kvarstår. Detta är det andra fallet då ett undanröjande av överlämnandepåföljden bli aktuellt.⁶⁵

⁶⁴ Clevesköld & Thunved, s 143-144.

⁶⁵ A a s 144-145.

Det åligger enligt SoL 12:8 socialtjänsten att underrätta åklagarmyndigheten om den i vårdplanen avsedda vården inte kan komma till stånd.

Tabellen 2 här nedan visar att överlämnandepåföljden under åren 1999-2004 blivit allt vanligare för barn mellan 15-17 år som dömts för brott. Den säger dock inget om vården sker inom ramarna för SoL eller LVU.

Tabell 2 Tabell över procentuell fördelning mellan påföljderna överlämnande, böter och "övriga" för dömda 15-17-åringar åren 1999-2004

	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Överlämnande	45	46	46	49	47	48
Böter	48	46	46	43	44	43
Övriga	7	8	8	8	9	9
Summa	100	100	100	100	100	100

Källa: Brå rapport 2005:13, s 16.

Tabell 3 Tabell över andel i procent av det totala antal 15-17-åringar dömda inom respektive brottstyp som överlämnats till vård inom socialtjänst mellan åren 1999-2004.

	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Misshandel	47	51	50	54	55	58
Grov misshandel	72	57	62	65	66	55
Stöld	55	60	60	59	56	60
Grov stöld	62	73	73	72	67	73
Rån	71	63	65	68	66	63
Tillgrepp av fortskaffningsmedel	70	67	70	68	64	62
Snatteri	3	4	5	5	9	9
Skadegörelse	14	13	13	14	22	22
Våld eller hot mot tjänsteman	67	60	62	65	63	67
Narkotikabrott	50	43	44	47	43	42

Källa: Brå rapport 2005:13, s 16.

Tabell 3 ovan visar hur stor andel av de dömda barnen inom respektive brottskategori som fått påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten. För de allra flesta brottstyperna kan urskiljas en ökning av vård inom socialtjänsten. Narkotikabrott och brott som hamnar högt på straffskalan så som rån och grov stöld synes dock ha sjunkit i antal som fått överlämnande till vård inom socialtjänsten. En sannolik förklaring till detta torde kunna vara att de som dömts för de grövre brotten i större utsträckning dömts till slutet ungdomsvård och att de som begått narkotikabrott, vilket är ett så kallat artbrott som samhället valt att bestraffa hårdare, också fått en mer ingripande påföljd än vård inom socialtjänsten.

3.3.5.2 Ungdomstjänst

Ungdomstjänsten är idag inte en självständig påföljd för ungdomar som begår brott. Istället kan den bara utdömas i kombination med en

överlämnandepåföljd som en ytterligare skärpning.⁶⁶ En sådan ungdomstjänst omfattar 20-100 timmar av oavlönat arbete, alternativt studiebesök eller annan verksamhet som syftar till att förebygga fortsatt brottslig utveckling hos barnet.⁶⁷ Introduktionen av ungdomstjänst som insats kan anses vara ett uttryck för att det straffrättsliga kravet på proportionalitet försökt tillgodoses. Antalet timmar kan utdömas i förhållande till brottets svårighet snarare än vårdpåföljden, vilken ju utdöms med vårdbehovet som utgångspunkt och där brottet istället är ett indicium på att vårdbehov föreligger.⁶⁸

Det saknas samlad lagföringsstatistik om ungdomstjänst. Brå har dock granskat förekomsten av ungdomstjänst sedan införandet av påföljden 1999 till och med år 2004. Då socialtjänstens vårdplan skrivs är det ofta ännu ej bestämt vilken typ av arbete ungdomen skall utföra. Således framgår det inte heller av Brås granskning vilken typ av arbetsuppgifter eller andra verksamheter som är mer respektive mindre vanligt förekommande. Dock har Brå funnit underlag nog att konstatera genomsnittligt timantal och antal ungdomar som får ungdomstjänst som tilläggsåtgärd. Under det första halvåret 2004 var det genomsnittliga timtalet för ungdomstjänst 44 timmar. Tabell 4 nedan visar att det rör sig omkring 500 fall per år med undantag för införandeåret 1999 då ungdomstjänsten inte var så vanligt förekommande.⁶⁹ I Brås undersökning av ungdomstjänstpåföljdens förekomst har ingen urskiljning gjorts mellan barn och unga. Således är det inte omöjligt att man vid en närmare granskning även hade kunnat finna skillnader i frekvens och genomsnittligt utdömda antal timmar mellan olika ålderskategorier av barn och unga.

Tabell 4 *Tabell över ungdomar i åldrarna 15-20 år som vid dom om överlämnande till vård inom socialtjänsten samtidigt dömts till ungdomstjänst, angivet i antal (n) samt andel av samtliga dömda till överlämnande.*

	1999	2000	2001	2002	2003	2004
<i>n</i>	257	445	462	465	537	487
Andel av samtliga överlämnade (%)	12	18	19	17	21	18

Källa: Brå rapport 2005:13, s 18.

Barnkonventionen skyddar barn mot att utföra arbete som ”kan vara skadligt eller hindra barnets utbildning eller äventyra barnets hälsa eller fysiska, psykiska, andliga, moraliska eller sociala utveckling.”⁷⁰ Vidare har konventionsstaterna ålagts att fastställa en minimiålder för att få arbeta samt reglera lämpliga arbetstider och arbetsvillkor för barn.⁷¹ Arbetsmiljölagens

⁶⁶ Lagrådsremiss – Ingridanden mot unga lagöverträdare, s 38-39.

⁶⁷ Det kan vara svårt att finna lämpliga arbetsplatser inom kommunen där också arbetsgivaren är villig att ta emot ett barn som begått brott. Således är möjligheten att ersätta arbetet med alternativ verksamhet av stor vikt för ungdomstjänstens verkställande.

⁶⁸ Nordlöf, s 54.

⁶⁹ Brå rapport 2005:13, s 18.

⁷⁰ Barnkonventionen Art 32.1.

⁷¹ Barnkonventionen Art 32.2 (a)-(b).

femte kapitel anger hur minderåriga får arbeta. Barn i 13-14-årsåldern får exempelvis lov att utföra lättare arbeten. Arbetsmiljöverket har också i AFS 1996:01 föreskrivit närmare om hur minderåriga får utföra arbete och vilka arbetsuppgifter som kan anses lämpliga i olika åldrar. Vid beredande av ungdomstjänst måste dessa regler beaktas. Ungdomstjänsten omfattar inte bara oavlönat arbete, utan kan även innebära att barnet deltar i program eller utbildning. Således kan ungdomstjänsten utformas så att den bidrar till att stärka barnets moraliska eller sociala utveckling. Ungdomstjänst kan därmed inte i sitt syfte generellt anses strida mot barnkonventionen.

Regeringen har under våren föreslagit att ungdomstjänsten i en kommande lagstiftning skall lyftas ut och bli en fristående påföljd för unga som begår brott. Tanken är att ungdomstjänsten skall fungera som en straffrättslig påföljd i socialtjänstens regi. Detta innebär en nedre åldersgräns vid femton års ålder. Påföljden skall fylla det behov som idag finns av en påföljd som inte är så skadlig som böter och korta frihetsberövanden anses vara men som kan utdömas även då något egentligt vårdbehov inte kan anses föreligga.⁷² För att ungdomstjänst skall kunna bli en självständig straffrättslig påföljd måste den i enlighet med Barnkonventionens icke-diskriminerings-princip finnas tillgänglig för alla barn över hela landet. Enligt uppgifter om ungdomstjänstens förekomst i Sverige år 2001 fanns endast rutiner för verkställande av ungdomstjänst i hälften av kommunerna. Med detta i bakgrund vill regeringen således införa ett obligatorium för samtliga kommuner att genom socialtjänsten administrera ungdomstjänst.

3.3.5.3 Vård utanför det egna hemmet

Barnkonventionen anger att barn inte utan vidare får skiljas från sina föräldrar. Dock kan ett skiljande ske av myndighet med stöd av lag eller i enlighet med annat tillämpligt förfarande om det är för barnets bästa.⁷³ För att den vård som socialtjänsten ämnar vidta ska kunna genomföras måste ibland barnet omplaceras. Situationen i det egna hemmet kan inverka på vården på ett negativt sätt, och då kan det bli aktuellt med en placering antingen i familjehem eller på institution.

3.3.5.3.1 Familjehem

Familjehem är enskilda hem är den dominerande vårdformen för barn idag. Hemmen är enskilda och finns till för att tillfälligt omhänderta barn, ge dem miljöombyte eller behandling, men också för varaktig vård. En vårdplacering, oavsett om den är av frivillig eller ofrivillig art, inleds alltid med placering i familjehem. Familjehem skall också vara förstahandsalternativ till vårdplacering framför vård på institution. Placering i familjehem ger barnet den bästa möjliga kontakt med vuxna, och de vuxna kan där bli föräldraersättare med känslomässiga band till barnet. Denna närhet till vuxna är ofta en förutsättning för att ett barn skall kunna växa upp

⁷² Lagrådsremiss – *Ingripanden mot unga lagöverträdare*, s 62-63.

⁷³ Barnkonventionen artikel 9.1

och utvecklas till en harmonisk, trygg och välfungerande individ. Vård i familjehem anses vara den form av omhändertagande som till störst del liknar barnets egna hemförhållanden eller åtminstone de förhållanden under vilka det kan anses normalt för ett barn att växa upp.⁷⁴

De enskilda hemmen måste ha socialnämndens medgivande för att få ta emot barn för stadigvarande vård och fostran,⁷⁵ och det åvilar efter en placering socialnämnden att hålla sig underrättad om situationen i familjehemmet samt att bistå med det stöd som kan behövas.⁷⁶ Vid placering av barn i familjehem skall den socialrättsliga närhetsprincipen iakttas,⁷⁷ men då det ofta är svårt att rekrytera familjehem inte minst i landets storstadsområden måste ibland frånsteg från den principen göras.⁷⁸ I proaktivt syfte kan kommunerna därför sluta avtal med familjehem om att de skall vara såkallade kontrakterade familjehem vilka skall stå i beredskap att ta emot barn då ett akut behov av familjehem uppstår.⁷⁹

3.3.5.3.2 Hem för vård eller boende

Som tidigare antytts förekommer dock vård inom socialtjänsten inte endast i familjehem. Även institutioner används för vård, behandling, omvårdnad, tillsyn och boende. Dessa socialtjänstinstitutioner brukar kallas för HVB-hem, hem för vård eller boende. HVB-hemmen utgör dock ett komplement eller alternativ till familjehemmen, i vilka barn i första hand skall placeras.

Institutionsvården aktualiseras då barnets vårdbehov inte kan tillgodoses inom det egna hemmet eller genom familjehems försorg. Med sina dygnet-runt-insatser torde institutionsvården kunna tillgodose ett mer omfattande vårdbehov och utgör därmed ett viktigt verktyg för socialtjänsten.

Vid placering är det viktigt att i möjligaste mån tillgodose att närhetsprincipen iakttas. Det framgår direkt av lagtexten att vården bör utformas så att barnets samhörighet med anhöriga och närstående samt kontakten med hemmiljön främjas.⁸⁰ Även kontinuitetsprincipen skall iakttas. Detta genom att samma socialarbetare skall ha fortsatt kontakt med barnet, även då det placeras på institution för vård. Socialarbetaren skall också följa barnets behandlingsarbete och förbereda barnet för utslussningen och eftervården ute i samhället.⁸¹

⁷⁴ Nordlöf, s 54, Norström, s 127.

⁷⁵ SoL 6:6

⁷⁶ SoL 6:7

⁷⁷ SoL 6:1, 3 st.

⁷⁸ Nordlöf, s 55.

⁷⁹ A a s 54 not 174.

⁸⁰ SoL 6:1, 3 st.

⁸¹ Norström, s 129.

3.3.5.3 Särskilda ungdomshem

Utöver familjehem och HVB-hem tillhandahålls även vård på särskilda ungdomshem. Den som läst äldre litteratur har kanske kommit i kontakt med benämningen § 12-hem. Det beror på att dessa hem i tidigare lagstiftning reglerades just i § 12. Allt sedan den 1 april 1994 är det dock SiS, Statens institutionsstyrelse, som bedriver verksamheten med de särskilda ungdomshemmen.⁸²

Att administreringen sker på central nivå av staten genom SiS är bara en av skillnaderna mellan de särskilda ungdomshemmen och HVB-hemmen. Andra skillnader är att de särskilda ungdomshemmen har en högre personaltäthet och att det även finns läsbara platser. I övrigt gäller samma syfte – att vårda de placerade barnen.⁸³

Socialnämnden kan i en utredning av ett barns vårdbehov finna att LVU-vården bör ske på ett sådant särskilt ungdomshem. Socialnämnden lämnar då en ansökan om placering i särskilt ungdomshem. SiS prövar sedan centralt vilket hem som kan bli lämpligt för placering med beaktande av barnets behov, utveckling, ålder, utbildning och övriga personliga förhållanden. För att få till stånd en så lämplig placering som möjligt bör således socialnämnden i sin ansökan tydligt ha angett barnets specifika behov och personliga karaktär.

Ansökandeförfarandet tar viss tid i anspråk. Vid akuta situationer kan det därför bli nödvändigt med en placering på ett av SiS särskilda ungdomshem även innan ansökan kunnat prövas på central nivå. JO, som övervakar att myndigheter och myndighetsutövande tjänstemän följer lagar och andra författningar och uppfyller sina förpliktelser, har uttalat sig i frågan. I JOs beslut den 6 december 2000 uttalades att det är uppenbart att det som regel krävs att SiS tillhandahåller en vårdplats mer eller mindre omedelbart.⁸⁴

3.3.5.4 Vård av tvångsmässig art

3.3.5.4.1 LVU-vård

De socialrättsliga principerna innebär att vård enligt SoL ska ske i samråd med barnet och dess vårdnadshavare och att samtycke måste föreligga. Men det är inte alltid barn och vårdnadshavare samtycker till den frivilliga vården som socialtjänsten har att erbjuda. Samtycke till frivillig vård kan också ha lämnats, men socialtjänsten fruktar att samtycket antingen kommer att dras tillbaka, att det inte var seriöst menat eller att vården inte kommer att kunna genomföras under frivilliga förhållanden. I sådana fall måste socialtjänsten för att kunna säkra vården och kontinuiteten i vården ha ett extra verktyg att

⁸² Nordlöf, s 55.

⁸³ <http://www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=68> *Vård av unga – allmän information*, 15:31 den 1 maj 2006.

⁸⁴ Norström, s 278-280.

ta till. Verktuget att säkerställa att vård på grund av brott kommer till stånd även då samtycke inte föreligger är tvångsvård enligt LVU.

SoL 1:3 Bestämmelser om vård utan samtycke ges i lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall och i lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

Eftersom vården enligt LVU inte sker under frivilliga former och den anses tämligen ingripande genom sitt integritetsintrång är det inte möjligt för socialtjänsten att självständigt bestämma om barnet skall omhändertas för vård enligt LVU. Vissa rekvisit måste vara uppfyllda och beslutet måste fattas av domstol, i vissa fall kommer två domstolar att involveras i beslutet. Mer om detta längre ner i detta kapitel.

Eftersom LVU inte bara omfattar barn, utan även unga människor i åldrarna 18-20 år kan bli föremål för lagen, talar man inte här om *barn* utan om *den unge*. Det finns två huvudkategorier av skäl för vård enligt LVU, *miljöfallen* och *beteendefallen*. Rekvisiten för miljöfallen finns i lagens andra paragraf och tar sikte på då barnet vistas i en hemmiljö där det föreligger sådan misshandel, otillbörliga utnyttjanden eller brister i omsorgen att det finns en påtaglig risk att den unges hälsa eller utveckling skadas. Vid de såkallade beteendefallen i tredje paragrafen ser man till den unges eget beteende vid avgörande om vårdbehov föreligger. Paragrafen uppställer ett krav på att den unges eget beteende skall utgöra en påtaglig risk för att han/hon skall åsamka sig själv skada. Viss typ av brottslig verksamhet anses vara sådant beteende som innebär en påtaglig risk. Den brottsliga verksamheten måste då röra sig om upprepande av brottsliga handlingar som inte är bagatellartade eller att det rör sig om enstaka men allvarliga brottsliga handlingar.

LVU är dock en vårdlag, inte en strafflag, och för att vård skall beredas den unge är det en förutsättning att det brottsliga beteendet grundar sig på en missanpassning till samhället som kan åtgärdas genom vård. Det är således den unges vårdbehov som är avgörande för lagens tillämpning, inte endast brottets art. Till skillnad från straffen fängelse och böter, vilket kan utdömas även lång tid efter att ett brott begåtts, kan LVU-vård i enlighet med den socialrättsliga aktualitetsprincipen endast beredas i de fall då vårdbehov föreligger. Att skydda samhället eller den unges familj är inte skäl nog till vård enligt denna lag.⁸⁵

Eftersom LVU-vård är en socialrättslig åtgärd och inte ett straff kan även barn som ännu ej uppnått straffmyndighetsåldern bli föremål för vård enligt lagen om de ägnat sig åt brottslig verksamhet.

Som tidigare nämnts får inte socialtjänsten självständigt besluta om vård enligt LVU. Istället måste socialtjänsten vända sig till förvaltningsdomstol för att beslut om LVU skall kunna fattas. Länsrätten blir därför första

⁸⁵ SOSFS 1997:15, kapitel 5, *Förutsättningar för vård beteendefallen*.

instans att behandla huruvida förutsättningarna för LVU är uppfyllda i det enskilda fallet. Socialtjänsten får vid sådan prövning yrka på flera grunder för omhändertagandet och kan blanda såväl beteendefallsomständigheter som miljöfallsomständigheter. Den unges brottsliga beteende behöver således inte vara så allvarligt att det självständigt föranleder vård enligt LVU om även andra förutsättningar föreligger. Omvänt kan miljöfallen vara det starkaste skälet för LVU-vård, men att ett barns brottsliga beteende också åberopas av socialnämnden i yrkandet.

3.3.5.4.2 Sluten ungdomsvård

I och med påföljdsreformen 1999 infördes sluten ungdomsvård som en helt ny åtgärd för barn som begår brott. Lagstiftarna hade funnit det angeläget att finna en tidsbestämd påföljd som iakttog kraven på förutsebarhet och andra straffrättsliga grunder, men som också genom sin verkställighet gav bästa möjlighet till vård.⁸⁶ Påföljden blev en kompromiss mellan det straffrättsliga och det socialrättsliga systemen. Denna vårdpåföljd, LSU-vård, kan utdömas till straffmyndiga barn som begått allvarliga brott och ersätter då fängelse och kombinationen fängelse och skyddstillsyn som påföljd. I likhet med fängelsestraffet är den slutna ungdomsvården tidsbestämd, och hur lång tid som skall utdömas skall avgöras beroende på det begångna brottet, inte barnets vårdbehov. Vårdtiden kan vara allt mellan fjorton dagar och upp till fyra år.⁸⁷

I likhet med flera av de barn som bereds vård enligt LVU behöver de som döms till sluten ungdomsvård behandling för missbruk, kriminalitet, skol- och relationsproblem.⁸⁸ Det är SiS som tillsammans med socialnämnden utformar vård- och utslussningsplan för barnet, och SiS ansvarar sedan för själva verkställigheten därav.⁸⁹ Dock kvarstår socialtjänstens ansvar för vad som åligger dem gentemot barnet enligt SoL.⁹⁰ LSU-vården inleds alltid på en låsbar avdelning, men successivt ökas barnets frihet genom öppnare vårdformer och permission som ett led i förberedandet inför frigivningen. Vid bedömning av huruvida permission och öppnare vårdform skall beviljas tas hänsyn till såväl samhällsskyddet som barnets behov av vård. Eftersom sluten ungdomsvård inte bara handlar om vård, men även skall vara ett frihetsberövande straff är det av vikt att straffet inte urholkas av lättvindiga permissioner.⁹¹

Efter avtjänad sluten ungdomsvård kan barnet fortsatt beredas vård enligt LVU om det finns en uppenbar risk att barnet annars kommer att utsätta sin

⁸⁶ SOU 2004:122, *Ingripanden mot unga lagöverträdare*, s 443.

⁸⁷ BrB 31:1a.

⁸⁸ <http://www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=69>, *Sluten ungdomsvård – allmän information*, 16:41 den 26 februari 2006.

⁸⁹ http://www.stat-inst.se/documents/samarbete_lsu.pdf, Pdf-fil *Samverkan mellan SiS och socialtjänsten inom sluten ungdomsvård*, s 1-4, 15:04 den 26 februari 2006

⁹⁰ Prop. 1997/98:96, s 154.

⁹¹ http://www.stat-inst.se/documents/samarbete_lsu.pdf, Pdf-fil *Samverkan mellan SiS och socialtjänsten inom sluten ungdomsvård*, s 1-4, 15:04 den 26 februari 2006

hälsa eller utveckling för påtaglig risk.⁹² Under LSU-vården torde barnet ha varit förhindrat att begå nya brott. Således är det inte möjligt att vid ett ställningstagande i frågan om LSU-vården skall övergå i LVU-vård endast se till barnets brottsliga verksamhet. Även befaran att barnet om det sätts på fri fot återfaller i brottslighet kan därför utgöra skäl nog för att LVU-vård skall följa direkt på LSU-vården.

Behandlingsformerna inom den slutna ungdomsvården är många och varierar mellan de olika institutioner som finns runt om i landet. Exempel på några metoder är dock Aggression Replacement Training (ART), kognitiv beteendeterapi (KBT) och funktionell familjeterapi (FFT). ART tar sikte på att ge barnet social färdighetsträning, ilskekontrollträning och moralutbildning. FFT är en terapiform som inriktar sig inte bara på barnet utan för hela familjen. KBT syftar till att ersätta kriminella attityder och beteendemönster med självkontroll, sociala färdigheter och moraliskt resonande.⁹³ De olika behandlingsprogrammen tar sikte på barnets brist på *internalisering*. Med internalisering avses den socialiseringsprocess genom vilken individen knyter an till och blir en del av samhället. Detta sker genom att barnet lär sig och följer de levnadsregler och koder som samhället uppställt.⁹⁴ Från att från början ha varit levnadsregler och koder som endast existerat ”utanför” barnet, ute i samhället, tränger de in i barnets medvetande och påverkar barnets tänkande, känslor och identitet.⁹⁵ Att samhället delar samma uppsättning av moral, vad som anses rätt respektive fel är essentiellt för att människor skall kunna leva tillsammans i fred. Varje samhälle utvecklar över tiden gemensamma regler, bestraffar eller sanktionerar vissa handlingar eller beteenden och uppmuntrar andra. Genom att överföra dessa regler till nästa generation och lära barnen vad som enligt den allmänna uppfattningen är rätt och fel tjänas två syften. Dels bevaras den sociala ordningen, och dels ges barnet möjlighet att fungera på ett sätt som kan accepteras av de andra individerna i samhället.⁹⁶

Den slutna ungdomsvården har relativt nyligen utretts i SOU 2004:122. Utredarna har funnit att den utvecklade praxisen för brukande av påföljden inte helt överensstämmer med lagstiftarens intentioner avseende tid och omfattning.

Antalet dömda till LSU-vård tillsammans med antalet fängelsedomar samt domar om fängelse i kombination med skyddstillsyn ökat i antal jämfört med hur många som innan LSU-vårdens införande totalt dömdes till fängelse och fängelse i kombination med skyddstillsyn. Ökningen i antal är mellan 4 och 10 fall per år beroende på hur man väljer att räkna. Det bör därför poängteras att antalet dömda enligt LSU stabiliserats under de senaste

⁹² LVU 3§.

⁹³ <http://www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=221>, *Behandlingsmetoder och arbetssätt*, 16:06 den 18 maj 2005.

⁹⁴ Även vuxna internaliseras, exempelvis i möte med nya kulturer, sociala grupper eller sammanhang.

⁹⁵ Berger, s 111-112.

⁹⁶ Shaffer, s 527-528.

åren. Kontentan är dock att fler barn döms till frihetsberövande påföljd nu än innan LSU-vårdens införande. För att söka svaret till varför det förhåller sig på detta vis har en enkät gjorts bland domare. Av de svarande ansåg nästan hälften att det berodde på att LSU-vården är lämplig för fler brott än vad fängelsepåföljden är, och således kan fler brott till frihetsberövande åtgärder nu än 1998. 40 procent av domarna ansåg istället att det ökade antalet utdömda frihetsberövanden beror på en bland ungdomar ökad och förgrovd brottslighet.⁹⁷

I och med att vårdtiden skall bestämmas med utgångspunkt i brottet bör i likhet med andra straff den såkallade straffrabatten i BrB 29:7 också användas vid beräkning av LSU-vårdens tid. Även om det inte var lagstiftarens intention att tiden för LSU-vård skulle bli mer utsträckt än tiden för fängelsestraff så är det just vad som hänt.⁹⁸ Förklaringen till detta kan ligga i att det vid utdömande av fängelsepåföljd ansetts vara ett tungt vägande skäl att ge så stor straffrabatt som möjligt i förhållande till brottet för att barnet i så liten utsträckning som möjligt skulle ta skada av frihetsberövandet. LSU-påföljden har dock förutom karaktären av straff även karaktären av vård. Möjligen kan avsikten med längre LSU-tider vara ett ökat utrymme för vård, att vården skall ges tid att verka. Ett sådant resonerande strider dock mot lagstiftarens intentioner, BrB 29:7 samt de socialrättsliga principerna om att en så ringa ingripande vårdform som möjligt inom socialtjänstens försorg i första hand skall tillgripas. Med beaktande av dessa borde istället LSU-vården kortas ned, och vård under mindre ingripande former istället vidtas om vårdbehov alltså kvarstod vid den tidsbestämda LSU-vårdens upphörande.

Utredarna bakom SOU 2004:122 har emellertid också riktat kritik mot socialtjänstens vidtagande efter LSU-vårdens upphörande. Enligt utredarna finns det idag allvarliga brister i socialtjänstens eftervård. Möjligheten att sluta avtal med SiS om att de skall handha eftervården har använts i cirka tio fall per år, men utredarna tror att behovet är större än så. Som mest har sex unga per år fått eftervård genom LVU.⁹⁹ Övriga unga för vilka LSU-vården upphört torde därmed ha erbjudits eftervård endast under frivilliga former inom ramen för SoL, eller inte ha genomgått eftervård alls. I utredningen radas det upp orsaker till bristerna i eftervården. Några av de argument som kan utläsas är följande: Redan under vårdtiden brister det i samarbetet mellan socialsekreterare och SiS. Socialsekreteraren har ofta inte klart för sig vad vård enligt LSU innebär, om det är straff eller vård. Socialsekreterarens uppfattning att den inte har något att säga till om kan leda till passivitet och minskad kontakt även med barnet under det att LSU-vården pågår. Det uppstår således en brist på kontinuitet under själva vårdtiden. Socialtjänsten i hemkommunen kan också ha bytt ut socialsekreteraren mot ny personal. Under sin tid på SiS institution har barnet etablerat stabila kontakter med personalen där. Barnet uppfattar socialsekreteraren som mindre förstående, öppnar inte upp sig för att tala om

⁹⁷ SOU 2004:122, s 445-446.

⁹⁸ SOU 2004:122, s 444-447.

⁹⁹ SOU 2004:122, s 500.

sina problem med denna, och uppfattar att socialsekreterarens roll främst är att ge ekonomiskt bistånd. Möjligheterna att tillsammans med socialsekreteraren utforma eftervården avseende exempelvis skola och behandlingsprogram utnyttjas därmed inte. I den mån eftervård ges brister den i att omfatta barnets hela livssituation med allt vad den berör – fritid, skola, arbete, ekonomi och familjeförhållanden. Socialsekreterarna brister också i att klargöra för barnet att eftervård som inte fungerar under frivilliga former kan genomdrivas i form av LVU-vård.¹⁰⁰

3.3.5.5 Lagrådsremiss – Ingripanden mot unga lagöverträdare

Regeringen har i vår i lagrådsremissen *Ingripanden mot unga lagöverträdare* föreslagit att ett nytt kapitel om överlämnandepåföljd för vård av unga skall införas i brottsbalken. I lagrådsremissen framhålls att barn i åldrarna 15-17 kan bli fall för samma åtgärder enligt brottsbalken som vuxna, men att dessa barn också därutöver kan bli föremål för överlämnande för vård inom socialtjänsten till följd av sina brottsliga handlingar. Från de straffrättsliga påföljderna görs dock en rad undantag då brotten begåtts av straffmyndiga barn och unga. Det är för att få ett mer lättöverskådligt påföljdssystem för dessa som regeringen nu vill genomföra lagändringarna och föra in överlämnandepåföljderna i brottsbalken i ett nytt trettioandra kapitel som skall heta ”Om överlämnande till särskild vård av unga”.¹⁰¹

Till skillnad från vad lagrådsremissen säger om medling är alltså tanken att vården inom socialtjänsten skall bli en straffpåföljd istället för en socialrättslig insats. Vården kommer dock även i fortsättningen att handhas av socialtjänsten. Detta medför en förflyttning av socialtjänstens utövningsområde från det renodlade socialrättsliga fältet att även omfatta en del av det straffrättsliga territoriet. Socialtjänsten kommer inte bara att ha en vårdande funktion, utan blir även delaktig i samhällets bestraffande funktion.

¹⁰⁰ SOU 2004:122, s 500-502.

¹⁰¹ Lagrådsremiss *Ingripanden mot unga lagöverträdare* s 91-93.

4 Andra påföljder

Den juridiska definitionen av straff och påföljd återfinns i brottsbalken.¹⁰² Det är endast böter och fängelse som innefattas i ordet straff, men ordet påföljd innefattar enligt brottsbalken även villkorlig dom, skyddstillsyn samt överlämnande till särskild vård.¹⁰³ Förutom brottspåföljd kan ett brott även föranleda så kallad särskild rättsverkan så som förverkande av egendom, företagsbot eller skadestånd.¹⁰⁴

4.1 Påföljd inom kriminalvården

4.1.1 Fängelse

Fängelsestraffet är en av samhällets mest ingripande åtgärder. Verkställigheten handhas av kriminalvården. Som konstaterat tidigare i uppsatsen kan endast barn som är straffmyndiga dömas till fängelse. Den som är under femton år exkluderas automatiskt från denna påföljd, men barn i åldrarna 15-17 kan ådömas fängelse som påföljd för sådant brott enligt vilket straff är föreskrivet i straffskalan. Det har dock påtalats att fängelsemiljön inte är bra för barn, även om de är straffmyndiga, och därför är det lagstiftarens avsikt att barn i största möjliga mån skall bli föremål för socialtjänsten istället för överlämnade till kriminalvården.

*”En av socialtjänstens uppgifter är att främja en gynnsam utveckling av de unga och inom socialtjänsten finns lång erfarenhet och hög kompetens i frågor som rör arbetet med ungdomar och deras problem. Socialtjänsten utgör således en viktig resurs för att motverka ungdomars kriminella utveckling och socialtjänsten måste därmed anses ha större möjligheter än kriminalvården att åstadkomma positiva förändringar. En placering av en ung lagöverträdare inom kriminalvården innebär en ökad risk för att den unge uppfattar denna placering som en bekräftelse av sig själv som kriminell. Regeringen anser i likhet med den stora majoriteten remissinstanser att unga lagöverträdare så långt det är möjligt skall hållas utanför kriminalvården. Principen bör därför även i fortsättningen vara att barn och ungdomar som begår brott i första hand skall vara föremål för åtgärder inom socialtjänsten i stället för att överlämnas till kriminalvården. I linje härmed anser regeringen att påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten bör finnas kvar i påföljdssystemet.”*¹⁰⁵

Citatet ovan är hämtat från den proposition som sedermera resulterade i införandet av den socialrättsliga åtgärden slutna ungdomsvård. Vård enligt

¹⁰² BrB 1:3.

¹⁰³ Karnov 18.1 Strafflagstiftning, s 2517 not 4.

¹⁰⁴ BrB 1:8, Karnov 18.1 Strafflagstiftningen, s 2517 not 4,7.

¹⁰⁵ Prop. 1997/98:96, s 140.

LSU infördes 1999 för de unga som egentligen gjort sig skyldiga till brott med fängelse som straffvärde, men som man inte velat placera i fängelse inom kriminalvården. Det är därför idag ovanligt att barn i åldrarna 15-17 år sätts i fängelse. 2004 var det 171 barn i dessa åldrar som dömdes till skyddstillsyn inom kriminalvårdens frivård, endast 9 barn sattes i fängelse. Övriga som gjort sig skyldiga till brott som innan 1999 skulle ha satts i fängelse dömdes istället till slutet ungdomsvård.¹⁰⁶

4.1.2 Frivård

Kriminalvården handhar inte bara fängelsepåföljden utan arbetar även med det som kallas frivård. Den svenska kriminalvårdspolitikerna har som princip att man skall försöka använda en så ingripande åtgärd som fängelse så lite som möjligt. Dels för att det är ett mindre kostsamt alternativ att använda sig av frivård än fängelse, och dels för att frivården anses vara ett mer humant alternativ än fängelse. Den del av kriminalvården som kallas frivården handhar utredning, påverkan och övervakning.

Utredning i den bemärkelse att det är frivården som under häktningstiden utför den personutredning som sedermera ligger till grund då förslag om påföljd skall ges.

Påverkan består exempelvis i att genomföra olika påverkansprogram och brottsförebyggande program så som Brottsbrytet och förebyggande samtal. Frivården samarbetar här med andra organ i samhället så som polis, skola, domstol och socialtjänst. De som arbetar inom frivården, frivårdsinspektörerna, är inte sällan jurister eller socionomer.

Övervakningen består i att övervaka och ha kontakt med de som blivit villkorligt frigivna från fängelse samt de som dömts till skyddstillsyn, villkorlig dom, samhällstjänst, kontraktsvård eller intensivövervakning med elektronisk kontroll vilket torde vara allmänt känt som IÖV eller fotboja. Den som blir villkorligt frigiven har suttit av en del av sitt fängelsestraff och har i slutet av sitt straff beviljats avtjäna det inom frivården. Den som döms till skyddstillsyn eller villkorlig dom får ett slags fiktivt fängelsestraff som kan realiseras om den dömde missköter sig och på nytt begår brott under en provotid om tre respektive två år. Den som döms till skyddstillsyn står dock under bevakning under minst ett år medan den som fått villkorlig dom ej står under bevakning. Skyddstillsynen kan också kombineras med samhällstjänst mellan 40-240 h eller kontraktsvård för exempelvis missbruk. Missköter klienten sin samhällstjänst eller fortsätter sitt missbruk kan skyddstillsynen omvandlas till fängelsestraff.¹⁰⁷

¹⁰⁶ http://www.kvv.se/templates/KVV_InfopageGeneral_2371.aspx, *Unga i fängelse*, 18:00 den 22 april 2006

¹⁰⁷ http://www.kvv.se/templates/KVV_InfopageGeneral_2246.aspx, *Frivårdens verksamhet*, 10:22 den 23 april 2006, http://www.kvv.se/templates/KVV_PortalTargets_1985.aspx, *Frivården utreder, övervakar, påverkar*, 18:10 den 22 april 2006.

4.2 Böter

Enligt BrB är böter ett straff där den som döms till böter måste betala en viss summa pengar till staten.¹⁰⁸ Att böter är ett straff innebär att den som ännu ej fyllt femton år inte kan dömas till böter för sin brottsliga gärning.¹⁰⁹ Böter kan således endast aktualiseras för barn i åldrarna 15-17, och så sker också. Påföljden är visserligen en straffrättslig konsekvens av brott, men då den kan medföra stor inverkan på barnets sociala situation är det av vikt att belysa dess innebörd och omfattning.

Böter förekommer både som strafföreläggande¹¹⁰, som huvudpåföljd i dom och som tilläggsåtgärd i dom med annan huvudpåföljd. Exempelvis är böter, liksom ungdomstjänst, ett medel att förstärka överlämnandepåföljden vård inom socialtjänsten.¹¹¹ Barnombudsmannen vänder sig emellertid helt emot böter som påföljd för barn som saknar egen inkomst och förespråkar att det helt tas bort som påföljd för barn eller att det åtminstone minskar i antal utdömda tillfällen och i beloppsstorlek. Anledningen är den problematik böter på sikt kan leda till.¹¹² Mer om bötes- och skadeståndsproblematiken följer under rubrik 4.1.4 nedan.

Såväl självrapporteringsstudier som studier av lagföringar visar att snatteri och skadegörelse är de vanligaste brotten som begås av ungdomar. Den vanligaste påföljden dessa ger bland ungdomar är böter. Straffvärdet har alltså ansetts för lågt för att motivera att den unge döms till vård inom socialtjänsten. Dock har Brå i en studie sett att det sedan år 1999 till 2004 skett en ökning av överlämnande till socialtjänstens vård även bland dessa brott. Socialtjänstöverlämnandet för snatteri ökade från 3 till 9 procent under perioden, och för skadegörelse var ökningen från 14 till 22 procent.¹¹³

Minskningen av böter till förmån för socialrättslig vård förklaras av Brå genom den praxisförändring som inleddes kring år 2003. Problemet med skuldsatta ungdomar hade på senare år uppmärksammats av bland annat Barnombudsmannen och Konsumentverket. Problemet uppmärksammades även i Ungdomsbrottskommitténs direktiv 2002. Brå anser det vara en

¹⁰⁸ BrB 1:3, 25:7.

¹⁰⁹ BrB 1:6.

¹¹⁰ Strafföreläggande kan utfärdas av åklagaren då den misstänkte erkänt brottet och påföljden förväntas bli bötesstraff eller villkorlig dom, eventuellt i kombination med böter. Strafföreläggandet har samma innebörd som en dom, men går inte att överklaga. Eftersom ärendet inte tas upp i domstol är det en tidssparande och förenklad procedur. Källa: http://www.ekobrottsmyndigheten.se/templates/Page_710.aspx, Vad är ett strafföreläggande?, 16:06 den 22 april 2006.

¹¹¹ Brå rapport 2005:13, s 11.

¹¹² Betänkandet (SOU 2004:122) *Ingripanden mot unga lagöverträdare* <http://www.bo.se/Adfinity.aspx?pageid=4704> 17:20 den 22 april 2006.

¹¹³ Brå rapport 2005:13 s 17.

möjlig hypotes att även domstolarna påverkats av innehållet i detta direktiv.¹¹⁴

Trenden att böter som påföljd minskar är dock endast giltig då man ser på böter som utdömd huvudpåföljd i domstol. I konkurrensen mellan åtalsunderlåtelse och böter som strafföreläggande har antalet åtalsunderlåtelser minskat till förmån för antalet böter i form av strafförelägganden.¹¹⁵

Tabell 5 *Tabell över andel i procent av de 15-17-åringar som lagförts 1999-2004. Böter omfattar såväl böter i form av strafföreläggande som böter som huvudpåföljd i domstol. n = antalet lagförda individer.*

År	1999	2000	2001	2002	2003	2004
<i>n</i>	11848	12074	12029	12305	12305	13147
Åtalsunderlåtelse	24	25	24	21	21	22
Böter	56	53	55	56	56	56
Vård inom soc.	16	18	18	20	19	18
Övrigt	4	4	3	3	4	4
Summa	100	100	100	100	100	100

Källa: Brå rapport 2005:13, s 18.

Tabell 5 visar att förändringarna genom åren endast är marginella. Eftersom kategorin *böter* i denna tabell omfattar såväl böter utdömd som huvudpåföljd av domstol som böter i form av strafföreläggande säger tabellen inget om i vad mån de olika bötesformerna ökat eller minskat. Dock kan det konstateras att önskningarna om minskad utdelning av böter inte haft nämnvärd genomslagskraft mellan åren 1999-2004.

Böter kan i domstol inte bara utdömas som huvudpåföljd, utan även i kombination med annan påföljd. Finner en domstol att ett överlämnande till vård inom socialtjänsten inte är tillräckligt ingripande med hänsyn till brottet kan överlämnandepåföljden skärpas med böter. Böter som tilläggså påföljd har enligt tabell 6 drastiskt minskat i antal mellan åren 1999-2004.

Tabell 6 *Tabell över antal och andel i procent som fått böter som tilläggså påföljd då de dömts till överlämnande till vård inom socialtjänsten av samtliga 15-20-åringar som dömts till överlämnande åren 1999-2004.*

År	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Antal	615	443	391	379	305	279
%	28	18	16	14	12	11

Källa: Brå rapport 2005:13, s 19.

Förklaringen till minskningen av böter som tilläggså påföljd vid överlämnande till vård inom socialtjänsten kan vara att domstolarna sedan år

¹¹⁴ Brå rapport 2005:13, s 17.

¹¹⁵ Brå rapport 2005:13, s 17.

2000 istället väljer ungdomstjänst som tilläggsåtgärd. Det kan även vara så att socialtjänsten genom förbättrat underlag i form av vårdplaner och yttranden har klargjort den planerade åtgärden på ett för domstolarna förståeligt sätt så att de inte finner att de måste skärpa överlämnandepåföljden med annan tilläggsåtgärd.¹¹⁶

4.3 Förverkande av egendom och företagsbot

Det torde vara uppenbart att det inte är lämpligt att låta ett barn som stjälar en cykel behålla cykeln. Således torde det heller inte vara förvånande att förverkande av egendom också kan komma i fråga då barn begår brott. Inte heller barn bör kunna begå brott och behålla vinningen därav.¹¹⁷

Företagsbot är ett slags böter som betalas av näringsidkare som i sin näringsverksamhet gjort sig skyldiga till brott.¹¹⁸ Detta torde omfatta endast ett mycket begränsat antal barn. Men i det fall barn är näringsidkare torde de inte vara sådana barn utan inkomster som barnombudsmannen avser då hon kritiserar böter för barn. Dock finns det möjlighet att sänka beloppet om det är påkallat av särskilda skäl.¹¹⁹ Att det rör sig om näringsidkande barn torde kunna utgöra ett sådant särskilt skäl då företagsbot kan få samma konsekvens som bötes- och skadeståndsproblematiken innebär.

4.4 Skadestånd

Även barn kan bli skadeståndsskyldiga enligt svensk rätt. Vid avgörande av skadeståndets storlek skall hänsyn tas så att beloppet är skäligt i förhållande till barnets ålder, utveckling, den handling som begåtts, vilka ansvarsförsäkringar som finns och andra ekonomiska förhållanden samt övriga omständigheter.¹²⁰ Begreppet övriga omständigheter antyder att lagstiftaren inte har velat binda upp rätten i allt för stor utsträckning, utan även omständigheter som vid lagstiftandet inte kunnat förutse skall kunna beaktas. Detta rimmar väl med den socialrättsliga principen om flexibilitet.

Brå har undersökt hur skadeståndsskyldigheten såg ut bland de 1408 ungdomar som under första halvåret 2004 dömdes till vård. 891 av de dömda ungdomarna dömdes även att utbetala skadestånd. Det lägsta beloppet var 100 kr och det högsta var 159 230 kr. Brå fann inget som tydde på att någon viss typ av brottslighet i större utsträckning medförde skadeståndsskyldighet, men att skadeståndsbeloppen avsevärt kunde skilja

¹¹⁶ Brå rapport 2005:13, s 19-20.

¹¹⁷ BrB 36:1-6.

¹¹⁸ BrB 36:7-10.

¹¹⁹ BrB 36:10, 3p.

¹²⁰ SkstL 6:2.

sig beroende på brottskategori där skadegörelse i synnerhet medförde höga belopp. Tabellen nedan visar hur skadestånden fördelat sig på brottstyperna uttryckt i genomsnitt och medianvärde.

Tabell 7 Tabell över utdömda skadestånd i genomsnitt (kr) och medianvärde (kr) inom respektive brottstyp.

Typ av brott	Genomsnitt (kr)	Medianvärde (kr)
Skadegörelse	21151	4995
Våldsbrott	10043	6000
Allmänhet och stat	11383	8018
Tillgrepp	7936	3339
Bedrägeri	3701	2000

Källa: Brå rapport 2005:13, s 37.

Förklaringen till den stora skillnaden mellan de genomsnittliga beloppen och medianvärdena är att vissa döms att utbetala betydligt högre skadeståndsbelopp. 4 av 44 utdömda skadeståndsbelopp uppgick till över 100 000 kr.¹²¹

Problematiken med skadestånd ur ett barnperspektiv är det samma som problematiken vid böter. Eftersom barn sällan har några egna inkomster att betala skadeståndet med kan det få icke önskvärda konsekvenser. Finns det inte medel för barnet att betala skadeståndet kan det bli fall för indrivning och betalningsanmärkning. En betalningsanmärkning kan längre fram innebära att det blir svårt för barnet att i vuxen ålder exempelvis få ett telefonabonnemang eller ett bostadslån.¹²² Har barnet egna inkomster och tillgångar nog att täcka skadeståndet kan detta, att utbetala ett skadestånd, bli en kännbar verkan för barnet, men om skadeståndet istället täcks av vårdnadshavarnas inkomster och tillgångar kan barnet undgå kännbar verkan av sin gärning. Positivt ur ett brottsofferperspektiv är dock i detta fall att skadestånd faktiskt utbetalas. Ur brottsofferperspektiv sett är det också positivt att barnet, om det alls skall behöva betala för sitt brott, betalar till brottsoffret genom skadestånd istället för till staten genom böter. Ur statsfinansiellt perspektiv är det istället fördel om barnet betalar böter då pengarna kan gå till exempelvis brottsförebyggande åtgärder. Dock finns det ingen regel som säger antingen böter eller skadestånd. Det är alltså inte omöjligt att ett barn idag döms att betala både böter och skadestånd.

Barnombudsmannen Lena Nyberg kritiserar särskilt möjligheten att idag utdöma solidariskt skadestånd för barn. Dels kan barnet ha svårt att förstå innebörden av skadeståndsskyldigheten eller kan barnet uppfatta det som orättvist. Dels kan ett barn få betalningsanmärkning även då det betalat "sin" del av skadeståndsbeloppet men övriga medbrottslingar fallerat att betala "sina" delar. Nyberg anser också att solidariska skadestånd fortsatt

¹²¹ Brå rapport 2005:13, s 37.

¹²² Barns laglösa skulder <http://www.bo.se/Adfinity.aspx?pageid=4560> 16:20 den 22 april 2006.

binder samman medbrottslingarna till varandra på ett destruktivt sätt och försvårar möjliggörandet av en tillvaro utan brott.¹²³

¹²³ *Betänkandet (SOU 2004:122) Ingripanden mot unga lagöverträdare*
<http://www.bo.se/Adfinity.aspx?pageid=4704> 17:12 den 22 april 2006.

5 Sammanfattande analys

5.1 Ett dualistiskt system

Det är ett komplext system som möter det barn som begått brott, inte minst för barn i åldrarna 15-17 år vilka blir föremål för ett dualistiskt system. För 15-17-åringar är det möjligt att följderna av brottet blir socialrättslig vård såväl som straffrättslig påföljd. Vilket alternativ som blir tillämpligt avgörs i det enskilda fallet och därmed mycket svårt för dessa barn att själva förutse.

Barn som är yngre än femton år löper ingen risk att dömas till straff för de brott de begår. Istället kommer de att erbjudas, eller i vissa fall tvingas till, vård enligt det socialrättsliga systemet. Deras brott kommer egentligen inte att betraktas som brott utan istället som ett tecken på att de är i behov av vård. Den personal de möter kommer i stor utsträckning vara socionomer vilka ser dem som barn med vårdbehov eller behov av andra resurser, inte som kriminella.

Straffmyndiga barn löper däremot risk att dömas till straff. Även om svensk kriminalpolitik strävar efter att döma så få som möjligt till fängelse kvarstår att dessa barn kan dömas till påföljd inom kriminalvården. Deras brott kommer i sådana fall inte att ses som tecken på att de är i behov av vård eller andra resurser, utan de kommer att ses just som brottsliga handlingar.

5.2 Vårdplanerna av stor betydelse

För straffmyndiga barn synes socialtjänstens utredningar spela en avgörande roll. Socialtjänstens utredningar och vårdplaner tjänar som underlag för domaren i de fall ärendet leder till rättegång för barnet. Kan inte socialtjänsten däri visa för domaren att socialtjänstens vårdmöjligheter är tillräckligt omfattande och ingripande att de torde kunna få gynnsam inverkan på barnets brottsliga beteende kan domaren istället välja att antingen skärpa överlämnandepåföljden med annan tilläggsåtgärd eller helt avslå överlämnande till socialtjänsten som påföljd och i vissa fall välja till och med så ingripande påföljd som fängelse. Det omvända kan också inträffa då domaren sätter större tilltro till socialtjänstens kapacitet än vad socialtjänsten själv gör och utdömer överlämnande till socialtjänsten istället för mer ingripande påföljd.

För straffmyndiga barn som begått brott är det dock positivt att socialtjänsterna runt om i landet förbättrat sina vårdplaner både i antal och hur detaljerat innehållet är. Men än är det inte alla som har fått ta del av en färdig vårdplan då dom faller. De principer för rättssäkerhet som det ställs så höga krav på för vuxna är inte giltiga på samma sätt för straffmyndiga

barn. De straffrättsliga principerna kan få ge vika för de socialrättsliga. De socialrättsliga principerna med individen i fokus kan låta väldigt bra. Vad kan väl vara bättre än individuellt utformade åtgärder efter de behov individen behöver? De socialrättsligt orienterade socionomerna har vad de anser är barnets bästa för ögonen och vill bara barnet väl. Men i domstolen möter det sociala systemet det straffrättsliga. Då kommunikationen emellan straffrättsligt orienterade domare och socialrättsligt orienterade socionomer inte fungerar kan det gå stick i stäv med alla bakomliggande goda tankar.

5.3 Brist på enhetlighet

Utifrån de påföljder som diskuterats i denna uppsats är det mycket sannolikt att två jämnåriga barn som begått samma brott skulle kunna bli föremål för olika straff, påföljder eller insatser. Ett sådant scenario kan exempelvis uppkomma då det ena barnet har en bättre utarbetad vårdplan och en domare som är väl insatt i dagens resonemang kring ungdomsbrottslighet. Detta barn får vård inom socialtjänsten och det andra barnet får straff.

En sådan skillnad utgör ett hot mot rättssäkerheten. Att inte alla är lika inför lagen är något som kan rubba allmänhetens förtroende för rättsväsendet. Såväl förespråkare för socialrättslig vård som de som förespråkar straff kommer att anse att en sådan behandling av två barn är felaktig. Att de båda lägren sedan är oense om vilken linje som skall väljas är en annan sak i just detta sammanhang. Avsikten är att uppmärksamma det utrymme som idag synes finnas för viss slump eller skönsmässighet.

Att säga att det finns utrymme för slump eller skönsmässighet kan synas vara ett mycket provokativt uttalande. Så länge det inte finns ett enhetligt sätt att döma eller bedöma dessa barn, så länge inte det finns enhetliga metoder för hur socialtjänstens arbete skall se ut inte minst då det gäller socialtjänsten i möte med domstolens verksamhet, så länge det inte är stadgat ett krav på att domare skall ha genomgått särskild utbildning rörande en djupare förståelse för barns brottslighet, så länge det inte finns ett enhetligt system för barn som begår brott i Sverige så kan jag inte undgå att tycka att det finns utrymme för såväl slump som skönsmässighet.

Inom socialtjänsten skall man se till det enskilda barnets vårdbehov. Enligt LVU kan ett barn behöva beredas vård inte bara om det begår brott, men även om det uppvisat asocialt beteende eller exempelvis vanvårdats eller försummats av sina föräldrar. Socialtjänsten kan lägga samman dessa olika tecken på vårdbehov som grund för ett beviljande av tvångsvård enligt LVU. Det är därför möjligt att barn som kommer från familjer som lever på gränsen och har svårt att ta hand om sina barn ekonomiskt i större utsträckning bereds vård enligt LVU än barn som kommer från ekonomiskt stabila hem även om de begått samma brott. Genom att socialtjänsten tillåts blanda grunder som barnets brottslighet såväl som familjens hemförhållanden i underlaget kan utgången för två barn som medverkat till samma brott få olika påföljd. Detta rimmar väl med de socialrättsliga

principerna att man skall se till individens vårdbehov i det aktuella fallet. Barn och deras familjer kanske dock inte alltid uppfattar socialtjänstens insatser som vårdande och omsorgsfulla, och kanske inte alltid ser socialarbetarnas goda vilja, utan kan se det som bestraffning. I sådana fall kan det te sig mycket orättvist att de som redan har det bra skall komma lindrigt undan då de slipper socialtjänstens ingripande. Jag ställer mig frågande till vilken inverkan detta har på barnen. Det talas om att barn inte skall sättas i fängelse för att det kan bidra till negativ utveckling och att barnen ser sig själva som kriminella. Men barn som blir särbehandlade av socialtjänsten och blir föremål för dess insatser torde också i dessa fall se sig som stämplade¹²⁴ om de anser sig bli hårdare straffade än sina kamrater.

Att såväl utbud som benämning på socialtjänstens insatser varierar mellan landets kommuner visar att det råder en stor brist på enhetlighet inom det socialrättsliga systemet. Dett kan till stor del anses bero på kommunernas självstyre och brist på mer detaljerad reglering av området. Ett sätt att öka enhetligheten och harmonisera det socialrättsliga systemet vore att be Socialstyrelsen i större omfattning utfärda skrivelser som reglerar socialtjänstens arbete. En förutsättning för att ett dylikt försök till ökad centralstyrning skall ha avsedd effekt är dock att dessa skrivelser når fram till socialekreterarna och efterlevs.

5.4 Socialtjänstens erfarenhet och kompetens

Jag ställer mig kritisk till uttalanden om att socialtjänstens medarbetares kunskap och långa erfarenhet inte får underskattas, och hur man ständigt synes falla tillbaka på denna typ av uttalanden. Den som under de senaste åren läst platsannonser i tidningarna där kommuner just söker rekrytera medarbetare till socialtjänsten har säkert sett tendensen att ta med fraser i stil med att man söker ”medarbetare med lång erfarenhet och stor kompetens från socialtjänsten”. Jag ifrågasätter inte att socialtjänsten skulle ha medarbetare med stor kompetens och att de genom sin långa och trogna tjänstgöring har erhållit en ovärderlig kompetens om barn och barns brottslighet. Men om kommunerna ständigt rekryterar de med redan lång erfarenhet, när kan då nya socialarbetare utvecklas? Vad händer när denna åsyftade generation av erfarna socialarbetare går i pension? Har kommunerna verkligen planerat så långsiktigt att de sett till att de som arbetat inom socialtjänsten lång tid och insupit all erfarenhet, stannar kvar på sitt jobb och lär upp nya socialarbetare och överför sin kunskapsbank till en ny generation? Eller hoppas man bara genom annonsering i tidningar sno åt sig någon annan kommuns erfarna socialarbetare som ännu inte uppnått pensionsålder? Mig veterligen finns inom den kommunala socialtjänsten inte motsvarighet till juristernas tingsmeritering eller läkarnas

¹²⁴ Inom kriminologin är Ulrich Becks stämplingsteori allmänt känd. Kortfattat kan sägas att teorin menar att den som utpekats som kriminell eller mer kriminell än andra kommer att stötats ut av samhället så att den bara kan få acceptans just i kretsar bland andra kriminella.

AT-tjänst. Det är dock positivt att se att vissa kommuner liksom företag börjat upprätta trainee-program, och förhoppningsvis inte bara för trainees inom kommunens ekonomisektioner, utan även inom socialtjänsten.

Man kan ställa sig frågan om den nya lagstiftning som föreslagits i lagrådsremissen *Ingripanden mot unga lagöverträdare* kommer att ställa ökat krav på socialtjänstens anställda att de skall ha kunskap om det straffrättsliga systemet. Kommer det att bli nödvändigt för att tillgodose barnets bästa att såväl socialarbetare som socialnämnd fullt ut förstår det straff- och processrättsliga systemet? Eller kommer de istället resonera som så att den nya regleringen innebär ett förtydligande av socialtjänstens respektive rättsväsendets områden? Leder det till ett resonemang att socialtjänsten nu endast kan fokusera på hur vården skall kunna genomdrivas med barnets bästa i fokus? Detta trots att den socialrättsligt grundade vården kommer att utövas inom ramarna för straffrätten? Framtiden och den kommande lagstiftningen får ge svaren på dessa frågor.

5.5 Fortsatt forskning

Under arbetets gång har jag tagit del av betydligt mycket mer litteratur än vad som slutligen använts för färdigställandet av uppsatsen. En av de saker jag slagits av är socionomernas rop på kontakt med den juridiska sidan. Socionomerna saknar allt som oftast juridisk skolning. Ändå har de tilldelats en betydande roll i det system som berör barn som begår brott. Juristerna på sin sida saknar i sin tur sociologisk skolning. Enligt lag ska de två sidorna samarbeta med principen om barnets bästa för ögonen. Men det synes inte alltid som om kommunikationen lägren emellan fungerar. Lösningen tror jag kan uppnås genom tvärvetenskaplig forskning. Juristerna måste släppa in sociologin som vetenskap i större utsträckning än idag. Vi kan inte ha ett system som säger att två läger med så bristande kommunikation, förståelse och respekt för varandras ämnesområden ska samarbeta och försöka komma överens om något så viktigt som barnens utveckling och välbefinnande. Även socialarbetarna borde genomgå juridisk utbildning, i synnerhet straff- och processrätt. Det torde kunna leda till att socialarbetare vågar ta mer plats i domstolarna, vågar stå upp för sitt facks vetenskap och även för socialrättens betydelse vid kontakt med straffrättsligt orienterade domare.

Juridiken är ingen universell sanning. Den ser olika ut i både tid och rum. Ytterst är det politikerna, lagstiftarna, som bestämmer lagarnas innehåll och utformning. Det som har ansetts vara en självklarhet under en epok kan raskt avlösas och helt förkastas i en annan tidsera. Vad som är god etikett i ett land kan vara brist på hyfs i ett annat. Därför är det intressant att se på området barn och brott ur ett komparativt perspektiv där den svenska nu gällande rätten kompareras med ett annat lands gällande rätt eller med svensk rättshistoria. Komparationerna kan såväl leda till att vi får klappa oss på ryggen och säga ”det här gör vi bättre”, få oss att inspireras att tänka i nya banor, som att få oss att upptäcka fel och brister i vårt eget befintliga system eller kanske tänka om och lära oss av våra misstag.

Bilagor

Under mina juridikstudier har jag tidigare inte lärt mig på vilket sätt barn reagerar på bestraffning. Genom att läsa olika förarbeten har jag åtminstone kommit fram till att lagstiftaren är emot att sätta barn i fängelse för att det anses skadligt för barnets utveckling. Grundtanken med, och anledningen till införandet av, den socialrättsliga lagstiftningen på området är att barn inte skall straffas – de skall vårdas. Men varför ska de inte straffas? Vad är det i bestraffandet som gör det så olämpligt för barn? Inom ekonomin brukar man säga att man måste känna sin produkt för att kunna sälja den. På samma sätt tror jag att jurister bättre kan tillämpa lagstiftningen om de känner dess bakgrund och konsekvenser. Jag har därför gett efter för min nyfikenhet och sökt information om hur barn uppfattar bestraffning. Eftersom examensarbetet skrivs i juridikens sociala dimension kan det göras invändningar mot att denna fråga har allt för stark sociologisk prägel. På grund härav har jag valt att inte ta med detta som ett kapitel i själva uppsatsdelen. Dock anser jag att informationen är av sådant intresse, med uppsatsens bisyfte i åtanke, att jag inte helt vill utesluta den. Därför infogas detta avsnitt som en bilaga – inte nödvändig för ett tillgodogörande av uppsatsen, men som en möjlighet att kanske se på rätten i en ny kontext. Av samma anledning placerar jag även i bilagan ett stycke om varför svensk straffrätt gjort en gränsdragning med femton år som straffmyndighetsålder.

Hur barn uppfattar bestraffning

Straff i sociologisk bemärkelse

När man inom sociologin talar om konsekvens, påföljd, bestraffning eller straff för barn talar man inte om orden i dess juridiska mening. Det behöver således inte innebära fängelse eller böter, utan kan handla om betydligt mindre saker så som att få lämna den sociala närvaron med andra för att sitta på sitt rum, inte få efterrätt, bli fråntagen en leksak eller att få en utskällning. Kärnan är att bestraffningen skall leda till att kuva ett negativt beteende.¹²⁵

Enligt svensk lag är barnaga i skolan förbjudet sedan 1958, och sedan 1979 också i hemmet.¹²⁶ I Sverige finns således ett förbud mot att använda fysisk

¹²⁵ Shaffer, David R., *Developmental Psychology – Childhood and Adolescence*, Brooks/Cole Publishing Company, Belmont California, 1989. s 244.

¹²⁶ Nyberg, Lena – BO, *Våld mot barn kan aldrig accepteras*, krönika ur *Barnombudsmannens nyhetsbrev*, februari 2006,

<http://www.bo.se/Adfinity.aspx?pageid=5300> kl 17:34 den 26 februari 2006.

bestraffning för att bestraffa ett olydigt barn, men inom sociologin är barnaga ett straff. Dock ger det som inom sociologin anses känt stöd åt den linje som valts i den svenska lagstiftningen. Barnaga anses nämligen inte heller inom sociologin vara en lämplig form av bestraffning eftersom det leder till en aggressivitet hos barnet. En pojke som blir slagen då han missbehagar sina föräldrar kommer också att slå andra barn som i sin tur missbehagar honom. Vidare anses det kunna eskalera och utvecklas till barnmisshandel, inte minst i de fall där försummade eller negligerade barn väljer att få denna form av uppmärksamhet genom sitt dåliga beteende framför att inte ägnas någon uppmärksamhet alls.¹²⁷

Straffets utformning

Det finns två hållningar till på vilket sätt bestraffning kuvar negativt beteende hos barn. Enligt *the conditioning viewpoint* orsakar konsekvensen, bestraffningen, av barnets handlande rädsla och oro hos barnet. Då barnet sätter sitt handlande i samband med bestraffningen kommer det inte att frestas utföra handlingen av rädsla för bestraffningen. Den andra hållningen, *the social information-processing view*, menar att ovanstående endast leder till en rädsla hos barnet för att bli påkommen. Förespråkare av denna hållning anser att barnet fortfarande frestas att utföra handlingen om det kan undgå upptäckt. Istället skall handlandet få konsekvensen att barnet känner skam och skuld över att ha utfört handlingen. Ett barn som känner skam, menar Hoffman, kommer inte att utföra handlingen ens då det inte riskerar att bli upptäckt och bestraffat, eftersom redan handlandet får dem att må dåligt. Därför är det också enligt denna hållning viktigt att straffet är utformat så att det informerar barnet varför ett visst handlande är fel och varför barnet skall skämmas om de handlar på det sättet. Det finns de som menar att båda synsätten är felaktiga, att bestraffning snarare leder till fientlighet, ilska och avsky och på sin höjd tillfälligt kuvar det oönskade beteendet av barnets rädsla för att bli påkommen. Dock har forskning visat att en välavvägd bestraffning har positiv effekt på barns handlingssätt.¹²⁸

För att bestraffningen skall ha den avsedda gynnsamma effekten på barns beteende är det viktigt att straffet har rätt timing, att dess intensitet och konsekvens är välavvägda och att det finns en bakomliggande rationell förklaring till straffets utdelande.¹²⁹

Timing

Vikten av timing vid bestraffning av barn har undersökts av bland annat Aronfreed (1968) och Parke (1977). Slutsatsen kan sägas vara ”ju förr desto bättre”. Ett barn som bestraffas redan vid påbörjandet av en oönskad handling eller uppvisande av oönskat beteende kommer att förknippa redan detta påbörjande med den negativa påföljden. Ett barn som däremot tillåts

¹²⁷ Shaffer, s 248.

¹²⁸ A a s 244-245.

¹²⁹ A a s 258.

påbörja och genomföra hela den önskade handlingen innan bestraffningen utdelas kommer att förknippa avslutandet av handlingen med den negativa påföljden. Således torde det första barnet avstå redan från att påbörja handlingen av fruktan för påföljd, medan det andra barnet endast kommer att frukta avslutandet av handlingen av rädsla för påföljd. Aronfreed argumenterar även för att ju längre man väntar med att bestraffa barnet, desto mindre sannolikt är det att bestraffningen förhindrar barnet att upprepa handlingen. Om bestraffningen dröjer ökar sannolikheten att barnet hinner uppleva en njutning av den önskade handlingen, och detta leder i sin tur till att kompensera för en del av det obehag som straffet innebär.¹³⁰

Skjuter man på bestraffningen ökar risken att barnet sätter straffet i samband med sin egen personlighet. Om straffet istället utdelas tätt inpå handlingen ökar sannolikheten att barnet sätter straffet i samband med handlingen, ett sätt att handla som barnet kan ändra på och själv styra.¹³¹

En annan negativ effekt uppskjutande av bestraffning i hemmet kan ha är då exempelvis en hemma-förälder inte själv bestraffar barnet för dess olydighet, utan regelbundet låter bestraffningen vänta till dess den yrkesarbetande föräldern kommer hem och låter den senare ta hand om bestraffandet. Den bestraffande föräldern kan då bli vad barnet sätter i samband med bestraffningen, inte den bakomliggande handlingen. Konsekvensen blir att barnet undviker den bestraffande föräldern snarare än undviker att utföra den bestraffade handlingen.¹³²

Bestraffarens betydelse

Som nämndes ovan har det ur barnets synvinkel viss roll vem som utdelar bestraffningen. Den ständigt bestraffande föräldern kan leda till att barnet sätter föräldern i förbindelse med straffet, inte sitt eget handlande. Mer effektivt blir straffet om det utdelas av en förälder eller person till vilken barnet har en varm relation. Barnet märker av en störning i relationen och ser det som en förlust om det förlorar ömheten och värmen då det betar sig på ett visst sätt. För att återfå den varma relationen slutar barnet upp med det ovälkomnade beteendet. Om samma bestraffning delas ut av en person till vilken barnet inte sedan tidigare har en varm relation är barnet mindre benäget att eftersträva uppnåendet av en fortsatt god relation genom gott beteende.¹³³

Bakomliggande rationell förklaring

Såväl fält- och laboratoriestudier visar att en bestraffning har bättre effekt då den åtföljs av en rationell förklaring varför ett visst beteende är fel. Att vid en tämligen mild eller fördröjd bestraffning även upprepa för barnet varför det bestraffas har också funnits ha positiv verkan. Att ge en

¹³⁰ Shaffer, s 246.

¹³¹ Skodvin, Arne. *Sätta gränser för barn*, Bokförlaget Forum, tryckt hos ScandBook, Falun 2004. s 114-115.

¹³² Shaffer, s 246, 248

¹³³ A a s 246-247.

bakomliggande rationell förklaring till varför barnet inte får handla på ett visst sätt gör att barnet själv får en möjlighet att reflektera över konsekvenserna av sitt handlande. Förhoppningsvis väljer barnet nästa gång det frestas att begå en förbjuden handling att avstå från handlandet för att undvika att känna skam och skuld. Ett barn som medvetet avstår från att göra något lockande, men som det vet är fel kan också få en positiv känsla av att ha varit så duktig, ansvarstagande eller mogen.¹³⁴

Små barn behöver korta och konkreta rationella förklaringar så som ”Klättra inte på stolen, du kan trilla och slå dig.” Lite äldre barn klarar längre kedjor av förklaringar och kan även förhålla sig till hur dess eget agerande kan ha negativ inverkan på andra människor, ”Du får inte ta choklad ur kartongen i skafferiet, för då finns det ingen choklad kvar när gästerna kommer, och då kommer mamma att skämmas inför gästerna eftersom hon inte har något att bjuda på till kaffet.”¹³⁵

En historisk tillbakablick på femtonårsgränsen

För att förstå varför vi i Sverige har straffbarhetsåldern vid just femton år bör en historisk tillbakablick göras med sin början i det antika Grekland och filosofen Aristoteles (384-322 f.Kr.).

Barn föds ovetandes om vad som är rätt och fel. Aristoteles ansåg att det var föräldrarnas uppgift att fostra sina barn och lära dem skilja på rätt och fel. Denna process, vilken av dagens sociologer benämns internalisering, tar dock tid, och ett litet barn kan därför inte förväntas kunna avgöra om en handling är av ondo eller godo på sådant vis som ett äldre barn kan. I slutändan skall vi inte avhålla oss från att göra fel handlingar på grund av att det medför olust för oss och göra goda handlingar för att det medför något positivt eller att vi känner ett tvång att handla på ett visst sätt. Vi skall växa in i dessa värderingar, normer och regler och även göra och icke göra olika handlingar för att det blivit en vana. Förutom dessa tankar kring fostran av barn till goda medborgare var Aristoteles även åsikter om vad som borde krävas för att någon skulle kunna anses ansvarig för en viss gärning; att vederbörande visste vad han/hon gjorde, ämnade göra det och agerade efter moget övervägande. Dessa två filosofier sammanlänkade innebär att barn i ett tidigt stadium inte kan anses ansvariga för sitt handlande. Således borde de heller inte ställas till svars därför. Aristoteles ville dra en gräns mellan barn och vuxna och delade in ungdomen i tre olika sjuårsperioder; under sju, sju till fjorton och fjorton till tjuogoett. Aristoteles betonade dock att det i

¹³⁴ Shaffer, s 247.

¹³⁵ A a s 247-248.

slutändan var omständigheterna i det enskilda fallet som skulle vara avgörande, och frånsteg kunde göras från åldersgränserna.¹³⁶

Tankar liknande Aristoteles återkommer inom filosofin, och en liknande gränsdragning dök även upp i det antika rom. Här gjordes en uppdelning av barn upp till tjugofem års ålder i tre olika grupper; *infantes*, *impuberes* och *minores*. Barn under sju år, *infantes*, ansågs sakna såväl förmåga till ont uppsåt som förnuft och rättslig handlingsförmåga. Därmed undgick de ansvar för sina handlingar. Barn mellan sju och fjorton år, *impuberes*, var en slags mellankategori. För dessa barn gjordes en prövning i det enskilda fallet om de var närmare *infantes*, *proximi infantiae*, eller om de var närmare *minores*, *proximi pubertati*. *Proximi infantiae* undgick straff medan *proximi pubertati* likt *minores* skulle straffas för sin gärning men enligt en mildare straffskala än äldre vuxna. För de fall att barnets ondska fanns överskrida den ålderskategori barnet befann sig i kunde straff ändå utdelas enligt maximen *malitia supplet aetatem*, ondskan översteg åldern.¹³⁷

Under medeltiden återupplivades den romerska rätten och spreds över Europa, och med den idén om straffbarhetsåldrarna. I Sverige fanns under medeltiden också indelningen att barn under sju gick fria vid våldsbrott och att femtonårsdagen utgjorde gränsen då barn blev vuxna i straffrättsligt hänseende. Femton års ålder var vid denna tid även den ålder då pojkar blev myndiga. För att förhindra att sådana ynglingar på ett omoget vis skulle slarva bort eventuella fadersarv gjordes mellan 1689-1734 höjningar av myndighetsåldern till tjuogoett år. Någon motsvarande höjning av åldersgränsen gjordes däremot inte inom straffrätten, varför femtonårsgränsen levde kvar.¹³⁸

Således är det en mycket lång tradition i den svenska straffrätten att en gränsdragning skall göras vid femton års ålder.

¹³⁶ Kumlien, Mats, *Uppfostran och straff – studier kring 1902 års lagstiftning om reaktioner mot ungdomsbrott*, s 123f.

¹³⁷ Kumlien, Mats, *Uppfostran och straff – studier kring 1902 års lagstiftning om reaktioner mot ungdomsbrott*, s 124f.

¹³⁸ A a s 125, 140-143.

Käll- och litteraturförteckning

Litteratur

Berger, Peter L. *Invitation till sociologi*, 4:e uppl 2:a tryckningen, Prisma, 2001

Clevesköld, Lars & Thunved, Anders, *Samhället och de unga lagöverträdarna*, Nordstedts Juridik, Stockholm 2001

Jareborg, Nils *Allmän kriminalrätt*, s 138, Iustus förlag, Uppsala 2001

Lilja, Ingrid, *Familjerådslag – handbok för socialsekreterare*, Klartext / Svenska Kommunförbundets tryckeri, Stockholm 2000

Nordlöf, Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, Studentlitteratur, Lund 2005

Norström, Carl & Thunved, Anders, *Nya sociallagarna – med kommentarer, lagar och författningar som de lyder den 1 januari 2006*, 19:e uppl, Norstedts Juridik, 2006

Shaffer, David R., *Developmental Psychology – Childhood and Adolescence*, Brooks/Cole Publishing Company, Belmont California, 1989.

Offentligt tryck

Prop. 1997/98:96

Prop. 2001/02:126, *Medling med anledning av brott*

SOU 2004:122 – *Ingripanden mot unga lagöverträdare*

Lagrådsremiss – *Ingripanden mot unga lagöverträdare*

SOSFS 1997:15, kapitel 5, *Förutsättningar för vård beteendefallen*

Brå Rapport 2005:13 *Vård för unga lagöverträdare – socialtjänstens insatser*

Internetkällor

Pdf-filer

http://www.bra.se/extra/measurepoint/?module_instance=4&name=Medling_snytt_nr1_2006.pdf&url=/dynamaster/file_archive/060307/f685dc62464a1c3baa54b583164fb4a9/Medlingsnytt%255fnr1%255f2006.pdf *Medlingsnytt nr 1 2006*, 22:13 den 30 april 2006

http://www.stat-inst.se/documents/samarbete_lsu.pdf , Pdf-fil *Samverkan mellan SiS och socialtjänsten inom slutna ungdomsvård*, s 1-4, 15:04 den 26 februari 2006

Hemsidor

Barnombudsmannens hemsidor

<http://www.bo.se/Adfinity.aspx?pageid=55> *Barnkonventionen*, 11:18 den 1 maj 2006

<http://www.bo.se/Adfinity.aspx?pageid=61> *Barnkonventionen i kommuner och landsting*, 11:07 den 1 maj 2006

<http://www.bo.se/Adfinity.aspx?pageid=4704>, *Betänkandet (SOU 2004:122) Ingridanden mot unga lagöverträdare*, 17:12 den 22 april 2006.

<http://www.bo.se/Adfinity.aspx?pageid=4560>, *Barns laglösa skulder*, 16:20 den 22 april 2006.

<http://www.bo.se/Adfinity.aspx?pageid=5300>, *Våld mot barn kan aldrig accepteras*, krönika ur *Barnombudsmannens nyhetsbrev*, februari 2006, kl 17:34 den 26 februari 2006.

Brås hemsidor

http://www.bra.se/extra/pod/?action=pod_show&id=18&module_instance=6, *Reparativ rättvisa*, 21:51 den 30 april 2006

Ekobrottsmyndighetens hemsidor

http://www.ekobrottsmyndigheten.se/templates/Page_710.aspx, *Vad är ett strafföreläggande?*, 16:06 den 22 april 2006.

Harryda kommuns hemsidor

<http://www.harryda.se/socialtstod/utredningavsocialtjansten.4.502819fc2bb67a077fff50921.html> 16:03 *Vad innebär det när socialtjänsten gör en utredning?*, 15:27 den 1 maj 2006

Kriminalvårdens hemsidor

http://www.kvv.se/templates/KVV_PortalTargets_1985.aspx, *Frivården utreder, övervakar, påverkar*, 18:10 den 22 april 2006

http://www.kvv.se/templates/KVV_InfopageGeneral_2246.aspx, *Frivårdens verksamhet*, 10:22 den 23 april 2006

http://www.kvv.se/templates/KVV_InfopageGeneral_2371.aspx, *Unga i fängelse*, 18:00 den 22 april 2006

Statens institutionsstyrelses hemsidor

<http://www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=68> *Vård av unga – allmän information*, 15:31 den 1 maj 2006

<http://www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=69> , *Sluten ungdomsvård – allmän information*, 16:41 den 26 februari 2006

<http://www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=221>, *Behandlingsmetoder och arbetssätt*, 16:06 den 18 maj 2005

<http://www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=229>, *Funktionell familjeterapi*, 16:05 den 18 maj 2005.